

HAVFRUEN

Af

V. J. BRØNDEGAARD

Havfruen er stadig en populær skikkelse, ikke mindst blandt turister, der besøger H. C. Andersens fædreland og iler ud for at se figuren af den lille havfrue på Langelinie. Forfatteren, som i årbog 1963 skrev om den maritime tro, knyttet til albattrossen, har her skrevet havfruens historie fra oldtiden til vore dage og forsøger at finde frem til grundlaget for troen på hende.

HAVFRUERNE er så dejlige, at det ikke er til at beskrive: poliske øjne og rødmossede kinder, et langt hår, der går ned til bæltstedet, og to smukke hvide bryster ligesom det dejligste kvindfolk; men fra navlen og ned er de akkurat som en fisk med hale og skæl. I godt vejr sidder de tit i stor flok ude på vandet med halen bagud og hopper på bølgerne; da synger de så yndigt og sødt, at folk, som hører det, glemmer alting og dem selv med af lutter henrykkelse; de kan ikke lade være med at springe udenbords til dem – derfor plejer søfolk også at stoppe deres øren.¹

Optegnelsen stammer fra Vendsyssel og giver et godt „signalement“ af et overnaturligt væsen, halvt menneske og halvt dyr, der er kendt i hele verden og færdes både til vands og til lands. Dets historie går mindst 3000 år tilbage.

Ingen af søens folk og kun meget få landkrabber har aldrig hørt om havfruen eller set et billede af hende. I dag som i oldtiden er hun lige attråværdig, romantisk og gådefuld. Sagn, legender, eventyr og tro om havruer kendes fra Norges tågede kyst til Stillehavets palmedækkede øer. Selv i lande uden kyster har fantasien befolket floder, søer og brønde med lignende væsener.

Traditionerne om havfruen og hendes mytiske slægt er så overmåde mange, at vi her må begrænse os til dem, der vedrører havets verden,

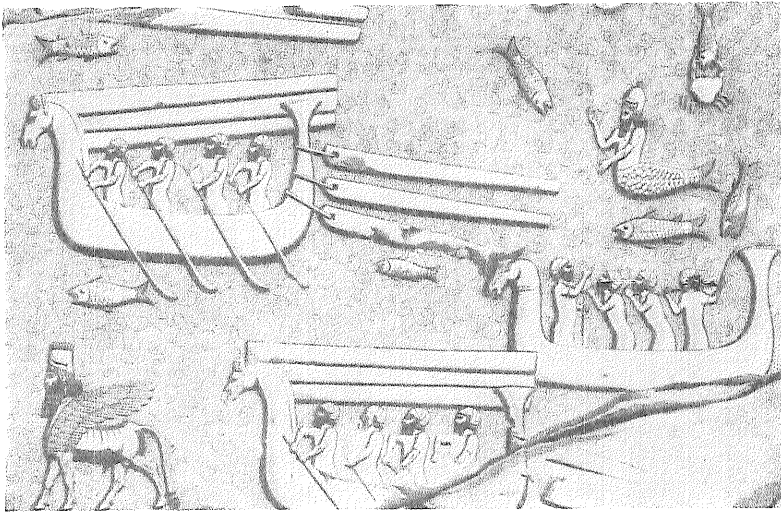
fiskere og søfolk. Beretningernes store antal, udbredelse og alder viser, hvor stærkt menneskene gennem alle tider og lande har følt sig draget mod denne vandets *femme fatale*, hendes evige ungdom, skønhed og trolddom. Overalt vækker hun frygt, undren, henrykkelse og skæbnsvangre længsler hos beskueren. Men der ligger en række udviklingstrin mellem oldtidens vandguder, middelalderens djævelske sirener og vor tids dejlige pin-up havfrue med ravnsort eller solgyldent hår, svulmende bryster, kam, spejl og læbestift.

Mytens oprindelse

Havfruen må opfattes som en personifikation af vandets lunefulde natur, det omskiftelige hav, som både giver og tager, rummer glæder og farer. Litteraturen om livet på havene er stadig „romantisk“; den udnytter kontrasterne mellem sømandens hårde job og fjerne længsler, væver kærlighed og had ind i hans skæbne. Havets uberegnelige kræfter og dets ukendte dyb har hos alle folkeslag bidraget til *animismen* – den tro, at alt i naturen er levende, besjælet med onde og gode væsener, oftest i dyreham. Allerede de ældste kulturer anbragte sådanne fabelvæsener i havet og andet vand.

Gennem årtusinder ændrede havfruefiguren sig så meget, at der ikke kan drages nogen sikker linie mellem nutid og oldtid. Men der råder dog stort set enighed om, at den ældste af alle „havfruer“ var – en mand, nemlig Ea (græsk Oannes), en af Babyloniens tre store guder og hersker over vandene. Ea fremstilles gerne som et menneske ned til hofterne og resten skabt som en fisk; eller han er helt et menneske, og kun hoved og skind af en fisk hænger som en kappe ned ad ryggen.

Engang i tidernes morgen dukkede Ea frem af verdenshavet for at lære menneskene at skrive og dyrke videnskaber og kunst. Ea var måske oprindelig en solgud, thi han steg hver morgen af „det himmelske ocean“ og søgte om aftenen tilbage til det. Herom fortæller et kaldæisk fragment fra 3. århundrede f. Kr.² Men det var nærliggende at gøre Ea til en fiskegud med tilnavnet „havets store fisk“. Med

Den babyloniske gud Ea (Oannes) som halvt menneske og halvt fisk i floden. Skibene transporterer og slæber tømmer, formentlig til bygning af kongepaladset. Relief fra kong Sargon II's palads i Khorsabad (Assyrien), 8. årh. f.v.t.

The Babylonian God Ea (Oannes), half man half fish, as seen on a relief in the Assyrian king Sargon II's palace at Khorsabad, 8th century B.C.

Damkina fik han seks sønner med fiskehale samt datteren Nina, hvis tegn var stjernebilledet Fisken.

Det næste udviklingstrin ses af skulpturer i Khorsabad og andre mellemøstlige ruinbyer. Figuren er nu blevet forenklet og har altid menneskelig overkrop og fiskehale. Allerede så tidligt minder Ea eller Oannes meget om de havmænd, der beskrives fra alle farvande helt frem til nutiden.

Men hvordan skiftede væsenet køn og blev kvinde? Er Damkina eller datteren Nina havfruens stammoder? – Begge har sikkert haft fiskehale, men deres tilbedelse har ikke efterladt noget billede, der klart kan identificeres som Ea's kone eller datter. G. K. Brøndsted mener, at havfruens urtype må være en vandenes og frugtbarhedens gudinde, der blev tilbedt i det sydvestlige Iran. Man kender fra bjerglandet Luristan ved den persiske havbugt babylonisk inspirerede

statuetter og amuletter, som dateres til ca. 1500–1000 f. Kr. og viser et væsen, halvt kvinde og halvt dyr, holdende sine to fiskehale i den udspærrede stilling, der er karakteristisk for talrige havfruebilleder i Europa.³ Imidlertid havde den assyrisk-babyloniske vandgud mod vest en ældre modpart i den semitiske månegudinde Atergatis eller Derceto, hvis overkrop var som en kvindes, men fra hofterne og nedefter med en fiskehale. Atergatis havde flere mytiske træk fælles med Ea, bl. a. viste hun sig om morgenen på havets overflade og forsvandt efter en lang dagsrejse om aftenen. Men som kvinde er hun mere gådefuld, og efterhånden tillægges hun alle sit køns særpræg: skønhed, forfængelighed, stolthed, grusomhed, forførerisk adfærd. Hun er ikke alene smuk, men også praktisk: ingen må fange havets dyr uden først at bringe hende et offer. Denne tribut har sikkert skæppet godt i ypperstepræsternes tempelkasse.

Ea (Oannes) og Atergatis blev utvivlsomt dyrket i store områder længe før kristendommen, og begge gav de deres guddommelige træk videre til andre kulturers mytologi. Således steg grækernes Afrodite også op af havet. Indernes hellige bøger og religiøse traditioner nævner guddomme, hvis halve krop er skabt som en fisk. Hinduerne mener, at der findes over en million vandnymfer i menneskeskikkelse – bortset fra fiskehalen har de samtlige havfruens karaktertræk, et smukt ansigt og en yndefuld krop; de synger og danser, spiller på flere instrumenter og kan spå om fremtiden, er erotisk meget aktive og efterstræber mænd. Thi skabt af havets skum vil ingen guder og dæmoner gifte sig med dem.

Grækernes maritime mytologi var rigt nuanceret. På de ældste vasemalerier ses fiskehalede guddomme, der dog sjældent gengives som en nyere tids vandmænd eller havfruer. Det første bindeled mellem Babyloniens fiskehalede gud og egentlige havmænd er Triton – søn af nereiden Amfitrite og Poseidon, som før Hellas blev en søfarende nation var knyttet til landjorden. Efterhånden hæftede man navnet *triton*er til alle mandlige guder, der var halvt menneske og halvt fisk med én halefinne, senere en dobbelthale, i stedet for ben.

Til venstre månegudinden Atergatis (fønikisk mønt) og til højre Afrodite i sin vogn, trukket af to tritoner (korintisk mønt). – Efter Rich. Carrington: Mermaids and Mastodonts (1957).

To the left the moon-goddess Atergatis (Phoenician coin), and to the right Aphrodite in her car, drawn by two Tritons (Corinthian coin).

Tritonerne efterstræbte vandnymferne eller havpigerne. Disse hører til de mest fortryllende af grækernes fantasifostre. Man kender navnene på langt over et halvt hundrede *neraider* (Aura og Eudia brugtes også som skibsnavne), men havfruer i vor forstand var de ikke; fra det muslingesmykkede hår og til tåspidserne lignede de ganske slanke, graciøse og påklædte piger. Deres adfærd har derimod mange lighedspunkter: man forestillede sig, at de sang, dansede hen over bølgerne eller red på delfiner, fisk og søheste. Deres navne viser, at de personificerede havets glans, stilhed, bølgebrus, strømme og kyster – overhovedet samvirket mellem hav og menneske. Nereiderne var søfolkene venlig stemt, og før afsejlingen eller i farens stund bad man om deres beskyttelse og ofrede til dem; thi de ledte skibet på rette vej, talte med mandskabet og reddede skibbrudne.

Antikens forfattere trættes aldrig af at skildre havnymfernes skønhed og danse. Græske myter nævner gang på gang øjenvindberetninger. Nereider ledsager kongedatteren Europa på sejladserne til Kreta, og Alexander den Store følges af dem, da han passerer Hellespont (strædet ved Dardanellerne) og sejler på floden Hydaspes i Forindien. Når nereiden danser, lyner havskummet i hendes slør og blågrønne lokker; glasgrøn er også den uld, som hun spinder til fine tråde. Hun bor i sølverne grotter på havets bund, hvor tilværelsen ikke adskiller sig meget fra menneskekvindes, dog er hun,

som andre guder, skånet for sorger og lidelser – hvori hun af egen fri vilje kan deltage. Nereiderne afbildes med lange, vide gevandter; først fra det 4. årh. er de let påklædt, og endnu senere har de ofte helt nøgen overkrop. Fiskehalen synes at være et senere lån fra tritonerne, og den hæfter kunstnerne sig ikke meget ved.

De antike forestillinger nåede under militære erobringer og i folkevandringstiden viden om. En gammel søfarende nation som den britiske har kendt talrige vandånder og nymfer; de levede i alle floder, mange søer og havbugter og modtog ofre fra befolkningen. Størsteparten var af hunkøn og adskillige skotske og irske floder fik navn efter dem – Themsen blev opkaldt efter gudinden Thamesis. Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at farvandene omkring de britiske øer og Irland er skuepladsen for særligt mange nyere havfruehistorier.

Sirenerne

Med sirenerne føjes et nyt væsentligt træk til havfruens historie. Med deres skønhed, dragende sang og sanselighed lokker de søens folk i fordærv: de glemmer alt andet, forlader skibet eller styrer det direkte mod klippekær, så det slås til vrage og hele besætningen drukner.⁴

De ældste græske vasemalerier (Attika ca. 600 f. Kr.) gengiver altid sirenerne som plumpe sjælefugle med kvindehoved og langt hår. Det ældste litterære nævn (325 f. Kr.) er skibsnavnet *Seiren*. Som dødsdæmoner måtte de have blod for at eksistere, derfor prøvede de at lokke mennesker til sig, ofte med groft erotiske fristelser. Antikens forfattere understreger det vellystige og grusomme i sirenerens natur, men også deres musikalske begavelse.

Efterhånden gøres kroppen slankere og håret bag vingerne forsvinder. I det 5. og 4. årh. bliver skikkelsen mere og mere antropomorf; den får arme, et smukt ansigt og kvindebryster, og kunstnerne har stadig sværere ved at forsyne jomfruens smukke overkrop med vinger og tynde fugleben, hvorfor mange af dem tegner en

Odysseus sejler forbi sirenerne Skylla og Charybdis; han er bundet til masten for ikke at lade sig lokke af deres sang. Græsk vasemaleri, 3. årh. f.v.t. – Efter William S. Fox: *The Mythology of All Races I* (1917).

Odysseus passing the sirens Scylla and Charybdis. Greek vase painting, 3rd century B.C.

fiskehale – vel ud fra den tanke, at et væsen, der truede sømændenes sikkerhed, også måtte leve i havet. Fra ca. 350 f. Kr. er figuren smeltet sammen med najadens, men stemmepragten og forførelseskunsten bevares.

Sirenerne Skylla og Charybdis var ifølge den græske mytologi to smukke, men onde havuhyrer, som holdt til på hver sin side af strædet ved Messina (nu fyrtårnene Sciglia og Cariglia), hvor de

dvalebandt forbisejlende søfolk med deres fortryllende sange. Da Odysseus drager hjem fra Kreta og er undsluppet dødsriget hos troldkvinden Kirke, kommer han forbi sirenerne. De sidder på en blomstrende eng og er omgivet af rådnende menneskelig. Idet Odysseus' robåd nærmer sig, bliver det pludselig vindstille. Sirenerne kalder helten ved navn og de véd også, hvad der er hændt ham i Troja. Men Odysseus lader sig binde til masten, og hans mænd stopper voks i ørene. Således når skibet frelst mellem Skylla og Charybdis.

Homer fremhæver sirenerens sangkunst, at de lokker søfolk i fordærv, og at de har magt over vejret – alle tre ting nævnes i senere sagn og eventyr om havfruer, ligeså, at man ikke må indlade sig på en samtale med dem, thi da er man allerede prisgivet.

Levn af oldtidens sirenetro og Odysseus-myten er bevaret til vor tid på Balkan og i den nære Orient. I nyere græsk folketro lokker sirenerne stadig skipperne i ulykke;⁵ på Sicilien siges (1889), at der bor en havfrue i det ene fyrtårn ved Messinastrædet, og hver gang lyset drejer mod Sicilien, dør en kvinde i barselseng.⁶ Alligevel er sirenen meget populær blandt sicilianske søfolk og bruges ofte som gallionsfigur.

Hos Frank-folket i Tyrkiet er i slutningen af forrige århundrede optegnet et digt om sirenerens magt:⁷

En pige sang, mens hun sad i et prægtigt vindue,
hendes sang blev af brisen båret ud over havet.
Så mangt et skib, der hørte hende, standsede og kastede anker.

— — —

Og kaptajnen kaldte sine mænd agterud, hvor han stod:
„Hej, folkens! beslå straks sejlene og spring op i rigningen,
så vi kan lytte til denne heks, der synger så aldeles dejligt.
Hør melodien, hun synger sin sjældne sang till!“
Så sødt faldt pigens sang i deres øren,
at skipperen vendte skibet og styrede mod kysten,
og på masterne hang søfolkene i rigningen.

Også i aftenlandene satte oldtidens sirenetro varige spor. Den Homer'ske sirene som en smuk, herligt syngende og spillende, erotisk fristende, men ondskabsfuld pige bliver i middelalderens kristne

kirker billedet på kvindekønnets træskhed og syndens forførelseriske magt.

Men kombinationen jomfru(-fugl) + fisk = havfrue er længe om at slå igennem overalt, og der råder stor uenighed om udseendet, der snart kaldes hæsligt, snart smukt. I et tysk håndskrift fra 1100-tallet hedder det om sirenerne: de er fra hoved til navle skabt som kvinde, nedentil som fuglene; de synger til herlig musik, hvormed de lokker skipperne.⁸ Men Millstädter-håndskriftet fra samme århundrede omtaler sirenerne som skønne unge kvinder med fiskehale; de lokker fiskerne ud i vandet, og i roligt vejr viser de sig på havets overflade, hvor de synger og reder deres lange hår.⁹ I begyndelsen af 1200-tallet skildrer Bartholomæus Anglicus dem som vidunderligt skabte havuhyrer, der med liflige sange leder skibsfolk i ulykke. Han nævner også andre opfattelser: sirenerne er slanger med hovedhår, eller de er halvt pige og halvt fugl med kløer og vinger; nogle synger, andre spiller på fløjte eller harpe. „Med denne efterligning af musik henrykkes søfarende gerne i den grad, at de lider ynkeligt skibbrud“. Om et havdyr halvt jomfru og halvt fisk skriver han, at i stormvejr er det venligt og glad, men i smukt vejr bedrøvet; med sine sange luller „hun“ søfolk i søvn, hvorefter hun sniger sig om bord, overfalder mændene og tager dem med til et tørt sted, hvor hun tvinger dem til at sove hos sig; vægrer de sig, bliver de dræbt og deres kød spist.¹⁰

Dante (1265-1321) skrev i 19. sang af „Skærsilden“:

Såsnart som hendes mæle frigjort bliver
 begynder hun en sang, så sjæl og øre
 med møje løs fra tonerne sig river.
 „Jeg er sirenen“, kvad hun, „som kan føre
 sømanden fra hans vej på havets vange,
 så sød og lystelig jeg er at høre . . .“

Helt til Norden spores indflydelsen fra græsk oldtids Odysseus-historie. I eddadigtet Helge-kvadet fortælles om troldkvinden Rimgerd, der har hale som en hoppe, at hun overfalder skibene, så besætningen drukner og hun kan æde deres krop. På et skib kræver

Rimgerd, at Helge Hjørvardssøn skal elske hende, men det lykkes ham at holde hende hen med snak, til morgenen gryer – da forvandles hun til en sten, et sømærke ved fjorden. Den islandske havfrue *hafgygr* eller *meyfiskr* efterstræber ynglinge og kommer til dem, når de sover i båden.¹¹

Der kendes et stort antal beretninger om helgeners møde med sirenelignende havkvinder. Olav den Hellige (ca. 1000) kom ved Spanien i kamp med en *margygr*, hvis sang dyssede sømændene i søvn, hvorefter hun trak dem ned under vandet.¹² Ifølge en irsk legende skal St. Patrick have omskabt gamle kvinder, der ikke ville afsværgе deres hedenskab, til havfruer; han øgede dermed skibsfartens risiko betydeligt.¹³ Om St. Brandans rejser til søs hedder det i en tysk folkebog fra begyndelsen af 1400-tallet, at han og følget mødte „et vidunderligt dyr med et menneskes krop og ansigt, men fra bæltstedet som en fisk. Det var en sirene (*syren*), ret et sælsomt dyr med et vidunderligt smukt menneskeansigt . . . og sang så smukt og dejligt, at den, som hørte det, ikke kunne vægre sig mod søvnen. Og da havunderet kom og sang så sødt for dem, sov de færgemænd og skibsfolk ind, der skulle styre skibet, og lod det drive; også munkene glemte sig selv i den grad, at de ikke vidste, hvor de var, men kun lyttede til den herlige stemme“.¹⁴

I sejlskibenes tid var man ofte måneder undervejs gennem ukendte farvande. De kedsommelige vagter gik med at fortælle historier, og de unge matroser lyttede opmærksomt til advarslerne mod havfruerne; man skulle tage sig i agt for havfruernes sang, der var blevet så mange skibes og sømænds skæbne. Dansede de i blikstille vejr hen over vandspejlet, var det ikke af glæde, men kun af skadefryd, fordi skibet snart ville løbe ind i en orkan og forlise.

Fra det svenske skib „Örn“ i passaten 1654 på rejse Göteborg–Nya Sverige (en svensk koloni 1638–55 ved Delaware-kysten i USA) fortælles, at under eller efter storm „viser havfruen sig oven på vandet med 10 eller 12 tommer langt, guldglimsende hår, der slæber efter hende og lyner meget livligt i solen. Undertiden sidder hun på vandet, er til midien meget skøn og hvid og har et spejl i hånden.“ Hav-

fruerne spiller på alle mulige instrumenter og synger så dejligt, at man må springe i havet, ja selv livløse danser dertil. Nogle af besætningen sprang da også over bord, men da det skete om dagen, kunne de reddes.¹⁵

På et skib 1693 på rejse Altona–Stockholm spinder gavtyven Schelmuffsky en krønike om sirenerne:¹⁶ „De synger Fanden ta' mig så dejligt, at jeg ikke kan beskrive det, og kommer helt hen til skibet.“ Skipperen rådede til at stoppe noget i ørene, S. spurgte hvorfor og fik til svar: „Når vi hører dem syng, bliver skibet straks stående selv i nok så god vind, og vi svæver i største livsfare.“ S. stoppede ørene fulde og krøb helt ned i bunden af skibet . . .

I forrige århundrede noterede en tysk folkemindesamler:¹⁷ – Bedstefar fortalte (jeg véd ikke mere, hvor det var, jeg tror i det Indiske ocean): Dér sang et eller andet, og skipperen siger til folkene: De synger jo. Nej, sagde de, det klinger ud fra vandet. Skipperen blev så betaget af sangen, at de måtte binde ham (Mecklenburg). Også på Færøerne har fiskere anbefalet at presse vanternes fingerspidser i ørene, når man hører en havfrue syng. Efter en hollandsk version¹⁸ bor havmandens datter i et palads af diamanter, guld og krystal på havets bund. Hun har grønt hår og stiger undertiden op til overfladen, hvor hun fortryller søfolkene med sin sang. Ve den matros, som hun kaster sine øjne på; hun dysser ham i søvn og tager ham med til sit slot, hvorfra han aldrig vender tilbage.

En engelsk ballade (folkevis) har sat sirenetroen på vers:¹⁹

En fredag morgen hejste vi sejl,
og skibet var nær ved land;
en yndig havfrue skipperen så,
i hånden med kam og spejl.

Både kaptajn og mandskab er straks klar over, at hun spår en ulykke – sidste vers lyder da også:

Tre gange drejed' vort stolte skib,
og tre gange drejede hun,
og tre gange drejed' vort stolte skib
og sank til havets bund.

I et senere afsnit nævnes andre eksempler på havfruens rolle som ulykkesvarsler.

Kammen og spejlet dukker temmelig brat op på middelalderens træsnit; kun sjældent ses havruen med en fisk i hånden. Årsagen har vel været, at figuren efterhånden blev forsynet med et langt hår, som det naturligtvis måtte være svært at holde styr på i det våde element. Og desuden: som kvinde, omend kun halvt, ville hun selvfølgelig tage sig bedst muligt ud. Når hun sad på klippeskær og store sten og lod hårpragten soltørre, måtte hun nødvendigvis bruge kam og spejl til at bringe lokkerne i orden. De to toiletgenstande har jo gennem årtusinder været kvindens attributter. – Englænderen Robert Graves har en meget spekulativ tolkning, som kun skal nævnes som et eksempel på løbsk fantasi. Han mener, at kammen oprindeligt var det plekter, hvormed sirenen anslog lyren, medens spejlet er månens lysende skive – en rest af hendes fjerne slægtskab med oldtidens månegudinde.²⁰

I nutidig tysk folkløse lever sirenen videre som Lorelei, Rhinens forførende skønne datter – syngepigen på klipperne ved St. Goar, forevigt af Heinrich Heine. Men navnet Lorelei er hverken romantisk eller gådefuldt; det blev dannet af to gammelhøjtske ord *lur* 'at lure' og *lai* 'klippe' og betegner altså selve klippens farlige undersøiske skær. De tre „Rheintöchter“ i Wagners Nibelungenlied vogter på en klippe rhinguldet mod guder og mennesker; efter at Alberik har røvet skatten, kommer der ulykke over verden, indtil „nikserne“ atter får guld.

Flere af sirenens træk genfindes i Skandinaviens folketro om nøkker, elverpiger o.s.v.; også de tillægges bedårende skønhed og efterstræber mænd. I de ældste nordiske beretninger om *marmælen* (havmanden) og *margygen* (havruen) – fra 1200-tallet – skildres de som grimme, ondskabsfulde søtrolde og uhyrer; først langt frem mod nutiden er sidstnævnte blevet en smuk og hjælpsom ung kvinde med fiskehale og lokkende sang. Det norske værk Kongespejlet (ca. 1260)²¹ beskriver en margyge, som blev set ved Grønland: over bæltstedet som en kvinde med lange arme, svømmehud mellem fingrene, store

En havfrue („Syrena“) viser sig for den irske helgen St. Brandanus på hans legendariske treårs sørejse for at finde paradiset. Tegning fra et 1400-tals manuskript på Universitetsbiblioteket i Heidelberg, omhandlende denne „Navigatio Sancti Brandani“.

The Irish Saint Brandan meets a mermaid („Syrena“) on his legendary voyage in search of Paradise, as shown in a 15th century codex in Heidelberg.

brystpatter, langt sort hår, store øjne med gennemborende blik i et gyseligt ansigt med vældigt gab, dobbelthage og rynkede kinder – under bæltstedet som en fisk med skællet hale og finner. I det islandske håndskrift Flatøbogen har margygen hoved og bringe som

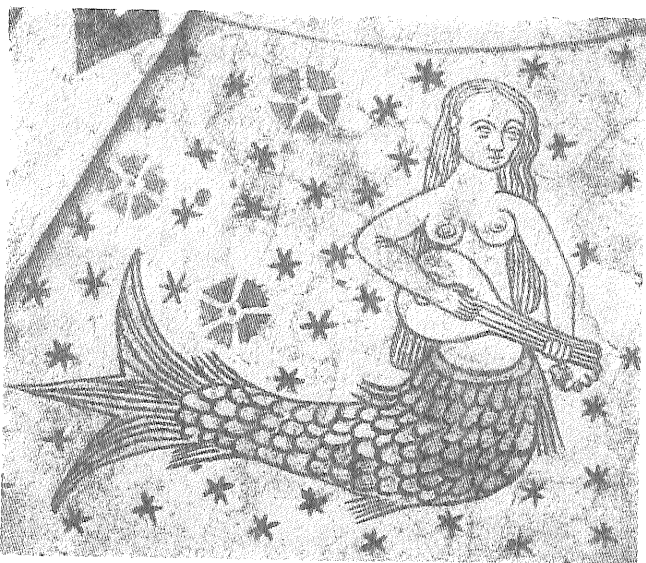
en hest, store grønne øjne og skrækindjagende kæber, men bagtil er hun formet som en orm.²² Landnamsmanden Grim Ingjaldson fiskede en *marmenill* (havmand), og to af kong Hjørleifs mænd fangede om høsten et eksemplar, der blev bragt til kongen. Lige før man slap væsenet tilbage til havet, sagde det: Ingen mand drager mig nogen dag herefter fra havets bund op i skibet.²³

Havfruen og kristendommen

Den kristne lære blev Danmarks officielle religion i Harald Blåtands regeringstid (936–85), men bruddet med hedenskabet var langt fra totalt. Missionærene omstyrtede vel afguderne, men det faldt dem ikke ind at benægte deres eksistens. En vrimmel af mytologiske væsener, som besjælede alt i naturen, kunne derfor fortsætte en usynlig tilværelse længe efter at kristendommen blev indført. Kirken brugte endda flere af dem som skrækindjagende symboler. Gennem hele middelalderen afbildes sirenen eller havfruen som advarsel mod følgerne af kødets lyst, kvindens fristelser, et ukysk levned. Konrad von Würzburg (ca. 1250) stiller sirenernes erotiske attrå i modsætning til Marias jomfruelighed; som døtre af hedenskabet beruser de deres tilbedere med søde sange og lokker til syndefald.

Troen på havfruens eksistens når sit højdepunkt i middelalderen, hvor hendes billede bliver malet, skåret og mejslet i såvel talrige landsbykirker som store katedraler over hele Europa, ofte sammen med andre mytiske eller virkelige dyr. Mange af gengivelserne er levende og alt andet end fromme med tvetydige eller satiriske ge-bærder. Kirkens mænd må have givet kunstnerne ret frie hænder.

Sirener eller havfruer er anbragt alle vegne: på hvælvinger, vægge, altertavler, tagbjælker, stolestader, dørrammer, dørhåndtag – ja endog på døbefont og som spidsen på et kors. Størsteparten har den nu velkendte skikkelse: pigen med fiskehale og gerne holdende et instrument eller kam og spejl. Bærer hun en fisk, er det symbolet på en kristen sjæl, der faldt for hendes fristelser. En frise fra ca. 1250 i Strassburg domkirke viser havfruen ammende sit barn. Herhjemme

Med sang og strengeleg lokker havfruen skipperen i dybet, som vist på dette kalkmaleri i Ålborg Helligåndskirke fra omkr. 1510–20.

A mermaid tempting the sailor with song and music. Fresco from Ålborg, ab. 1510–20.

findes havfruer som udsmykning i 14 landsbykirker og én købstadskirke; de fleste af billederne stammer fra 1400–1500 tallet.

Munkene kan have bidraget til at befæste havfruetroen med deres mange afskrifter af den ældgamle såkaldte Physiologus eller Bestiarius – en samling kristen dyresymbolik, der i oversættelser fra græsk og talrige afskrifter blev vidt udbredt såvel i den nære Orient som aftenlandene helt op til Island. De lod fantasien spille og indføjede mange nye træk for at gøre sirenen så djævelsk fristende og skæbnesvanger som muligt. Hver søndag stirrede menigheden på havfruens billede . . . hvem kunne og turde vel benægte hendes eksistens? Hun var jo anerkendt af kirkens ledere, desuden hørte man gang på gang, at søfolk havde set og fanget havfruer.

Kirkerne ved Cornwalls kyster formelig vrimler med havfruer. De blev bygget af og for fiskere, der fuldt og fast troede på havfruer

og havmænd. Skønt disse væsener ikke nævnes i Bibelen, savnede man ikke en teologisk begrundelse for, at de fandtes i Guds hus. Præsten R. S. Hawker erklærede:

– De fiskere, der grundlagde vor kirke, forlod Galilæas søer for at fiske mennesker (jnf. Matthæus 4,19). Derfor er også vi ved dåben blevet vandets børn. Og derfor hentede kirken siden sin grundlæggelse motiver til udsmykningen fra havet. Billedhuggerarbejder på alle hvælvinger viser havet og dets væsener: fisk, delfiner, vandmænd og havfruer.²⁴

Så sent som 1958 mente en landsbygartner i England, at havfruen naturligt hører med i kirkens udsmykning: Hun er en kvinde fra hoved til navle, og Jesus var halvt menneske og halvt gud – hvorfor skulle der så ikke findes et væsen, som er halvt fisk?²⁵

Observationer, fangster og beskrivelser

I instruktionen til Sebastian Cabot, før han 1522 sejlede ud for at finde nordøstpasset og grundlægge Englands søværts handel med Rusland (Archangelsk), hedder det, at han skal vogte sig for „visse dyrs kunster, der med menneskehoved og fiskehale svømmer omkring med bue og pil i [Norges] fjorde og bugter.“²⁶

En gammel sømand på Læsø fortalte, at i passaten på hjemvejen fra St. Croix var havet helt roligt, da „alle på skibet så en skikkelse, der var en dame med langt hår, hun holdt hovedet i vejret og kaptajnen sagde, at det var en havfrue.“²⁷ På Anholt havde mange set en havfrue sidde på en sten ved stranden og kæmme sit hår,²⁸ og en kone i Vesterø (Læsø) fortalte, at hendes far engang på havet så en kvindeskikkelse dukke frem flere gange nær båden. Hendes lange sorte hår hang ned ad nakken.²⁷ I Pommern er optegnet, at havfruerne St. Hansdag mellem klokken 11 og 12 stiger frem til Østersøens overflade.²⁹

Beretninger om iagttagne og/eller fangne havfruer kendes fra antikken til vore dage. Alle personerne i den klassiske gude- og sagnverden var fiktive, og derfor kunne ingen dødelige møde dem. Det

er grunden til, at Plinius d. æ. (død 79 e. Kr.) er den første, som nævner menneskers direkte konfrontation med tritoner og havfruer. Man er nu nået til et punkt, hvor folk kræver, at der til troen føjes viden, og i sit store værk *Naturalis historiae* forsikrer Plinius, at „de historier, der er i omløb, blev ikke blot opfundet. Thi de [nereiderne] ser virkelig ud, som malerne gengiver dem; kun er deres krop ru og skælet, endog på steder, hvor de ellers ligner en kvinde. En sådan nereide blev set og klart iagttaget på en kyst nær stranden. Folk, som boede i nærheden, hørte hendes ynkelige klagen, klynken og gråd langt borte, da hun døde dér. Hvad mere er: en officer eller statholder, som levede på kejser Augustus' tid, fortæller i et brev, at mange af disse nereider blev skyllet op på stranden og lå døde dér.

Plinius kan også nævne øjenvidner til havmænd. Ifølge overleveringen mødte Alexander den Store ved Spaniens kyst mange mærkelige vandvæsener, bl. a. de smukke sirener med forførerisk stemme; når de svømmede tæt ved land, vajede deres lange hår som guldbroderede faner.³⁰

Nogle andre observationer, fangster og beskrivelser anføres her i kronologisk orden:

558 (e. Kr.) fangede fiskere på kysten ved Ollarbha (Nordirland) en havfrue, kaldet Liban. Man bragte hende i en båd halvt fyldt med vand ind til land, hvor mange gejstlige interesserede sig for hende.³¹

En byzantinsk historieskriver Theofylaktos fortæller, at der i kejser Maurikios' regeringstid 582–602 blev set en havmand og havfrue i Nilens delta. Hun havde langt hår og bryster som en kvinde.³²

887 blev en havfrue skyllet i land på Alba (Irland); hun målte 192 fod (!), håret 18 tommer, fingrene og næsen 7 tommer, og hele kroppen var hvid som en svane (optegnet 1635).³³

1118 fanges en havfrue af fiskere i Weir of Lisargliun, Ossory (Irl.), en anden ved Port-Lairge.³⁴

1430 fanger man en havfrue eller sirene ikke langt fra Edam i Holland.³⁵

Om Kolumbus' rejse til den ny verden skriver en engelsk forfatter:

– Fredagen den 4. januar 1493 forlod han sin hjemhavn. Undervejs så han tre havfruer [delfiner?] springe højt op over vandet. Han forsikrede, at disse væsener ikke er så smukke, som de oftest tegnes, dog havde deres ansigt mennesketræk. Som han beretter kunne han på et andet tidspunkt iagttage sådanne havfruer allerede ved Guineas kyster.³⁴

1550 skal en fiskeligende skabning være fanget i Øresund og ført til København, hvor den på kongens befaling blev begravet.³⁶

Fra det 17. århundrede ses havfruer ret ofte ved britiske kyster, og rejsende hævder at have set dem i alle verdenshave.

1608 (15. juni) giver Henry Hudson – som Hudson Strædet og Hudson Bugten er opkaldt efter – i sin logbog³⁷ en forbavsende nøgtern beskrivelse af en havfrue, iagttaget nær Novaja Semlja, da han anden gang forsøgte at komme gennem en nordøstpassage til Asien:

– Hele dagen og hele natten klart vejr; østlig vind, geografisk bredde ved middag 75° 7', ifølge vore optællinger kom vi 13 sømil mod vest. Om eftermiddagen stilnede søen, ved østlig vind satte vi sejl, krydsende mod syd og øst i retningen syd-sydøst. Den aften kiggede en af vore folk udenbords og så en havfrue. Da han kaldte på en anden [mand], for at også han skulle se hende, dukkede endnu en frem. På det tidspunkt var den første kommet tæt hen til rælingen og så alvorligt på mændene. Men kort efter drev en brodsø hende bort. Fra navlen og opefter var hendes ryg og bryst skabt som en kvinde (det siger alle, som så hende), og hendes krop så stor som vor. Hendes hud var hvid, og langt sort hår hang bagtil. Da hun dykkede under, fik en mand også øje på hendes hale, den lignede et marsvins og var plettet som makrelen. Navnene på dem, der så hende, er Thomas Hilles og Robert Raynar.

1610: Ud for Bayonne i Biscayen blev lige før daggry set en havfrue. Skipperen Jan Schmidt fra Hamburg var klar over, at hun ville hale et medlem af besætningen ned i vandet, og gav derfor ordre til at jage hende væk med lange stager og spyd. Da havfruen så, hvad de havde i sinde, udstødte hun et hjerteskræende skrig og dykkede ned i havet.³⁸

Havfruer viser sig for europæere i Amerika. Stik efter J. L. Gottfriedt, beg. af 1600-tallet.

European sailors meet mermaids. – Etching from the beginning of the 17th century.

Samme år noterer kaptajn Whiteborn i havnen St. John, Ny Foundland, at han tidligt om morgenen opdagede en havfrue:³⁹

– Jeg så hende svømme adræt i min retning, og hun lignede en kvinde hvad angår ansigt, øjne, næse, mund, hage, øren, hals og pande. Hun syntes at være meget smuk og var, så vidt jeg kunne se, velformet. Blåt hår faldt rundt om hovedet ned til halsen. Det var sikkert hår, thi jeg betragtede hende længe, og det samme gjorde en matros af min besætning, der endnu lever og dengang stod i nærheden. Da jeg så hende svømme så hurtigt hen imod mig, trådte jeg tilbage, før hun var nået frem til en bådshages længde. Såsnart det sælsomme væsen opdagede, at jeg veg tilbage, dykkede det under

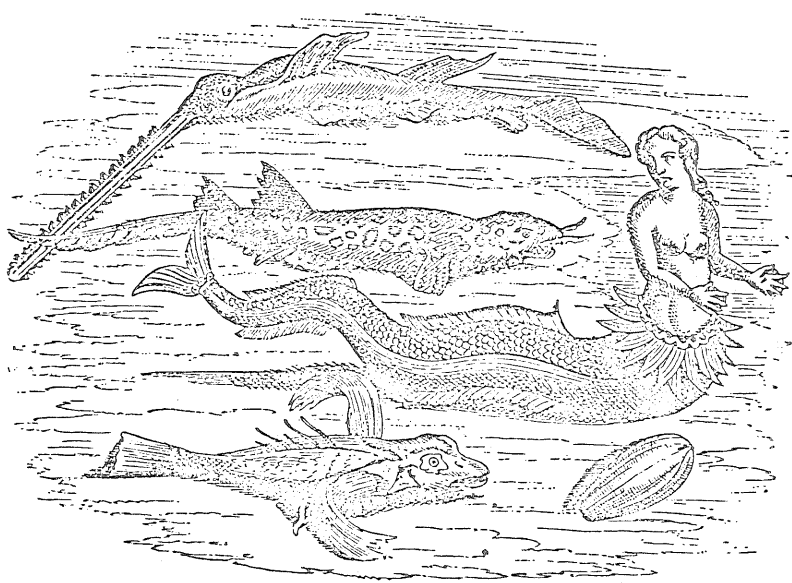
vandet og svømmede hen til stedet, hvor jeg havde stået. Ved den lejlighed så jeg hendes skuldre og ryg ned til hofterne, og den var lige så glat, hvid og blød som ryggen på et menneske; nedtil fortsatte kroppen ud i en bred pil med modhager. Hvordan væsenet, bortset fra hals og skuldre, så ud fortil, véd jeg ikke. Men kort efter dukkede det op ved en båd, hvori sad en vis William Hawkrigde; han var dengang min undergivne, blev derefter kaptajn på et skib til Ostindien og stod siden på samme rute i Sir Thomas Smiths tjeneste. Væsenet lagde begge hænder på bådens ræling og prøvede at hale sig op, hvorover folkene i båden blev meget forskrækkede. En af dem ramte det med et hårdt slag på hovedet, og det faldt tilbage i vandet. Men så gjorde det tilnærmelser ved to andre både i havnen, og mændene deri flygtede skrækslagne op på land. Dette var, formoder jeg, en havfrue. Da mange folk allerede har skrevet om havfruer, besluttede jeg her at berette, hvad jeg med sikkerhed kan sige om dette sælsomme væsen, som jeg så i New Foundland. Hvorvidt det var en havfrue eller noget andet, véd jeg ikke; at bedømme det overlader jeg til andre.

1614: Ved de vestindiske øer fik kaptajn John Schmidt øje på en havfrue, der med graciøse bevægelser svømmede omkring skibet. „Hendes store og næsten for runde øjne, hendes fintformede, omend for lange øren gjorde hende til en meget indtagende person, og det lange grønne hår forlenede hende med et på ingen måde uskønt særpræg . . . fra midjen og nedefter var kvinden som en fisk.“⁴⁰

1641 skal der ved Kap det gode Håb være set havfruer. De var ikke særlig kønne, havde ingen hals, men brede næsebor og to haler.⁴¹

1661 iagttog en hollænder tre havfruer i vandet ud for fæstningen Zeelandia på Formosa. De havde langt gult hår og kom efter tur til syne over vandspejlet.⁴²

1669 er en havfrue set fra et skib ved Saltholm i Øresund. „Det var en skøn, sortøjjet, højbarmet og hvidhudet kvinde med menneskehænder og fiskehale. Hun legede med et stykke brød, man smed ud til hende, kastede det i vejret og greb det, mens hun tumlede sig på bølgerne.“⁴³

Havfrue („zee-wyf“) blandt fisk, set ved Borneo, efter træsnit 1718. Hun var 59 engelske tommer lang, levede fire døgn og syv timer i et kar med vand og udstødte fra tid til anden skrig som en mus. – Efter Carrington.

Mermaid captured at Borneo (1718). She lived for 4 days and 7 hours in a vat of water and measured 59 inches.

1670 skriver præsten Lucas Debes om Færøerne: Indbyggerne i egnen vest for Wualboe (Hvalbø) Eide og andre steder på Suderø har set en havfrue tæt ved kysten. Hun stod dér halvtredie time i vand til navlen, på hovedet havde hun langt hår, der nåede ned til vandet, i højre hånd holdt hun en fisk med hovedet nedad. Samme år skal der nord for Færøerne være set en anden havfrue. „Hvorvidt dette uhyre betyder ulykke for øerne, vil først tiden vise.“⁴⁴

1680 fortæller P. Resen i Kong Frederik II.s Krønike, at en bonde på Samsø ved kysten fandt „en smuck deylig Qvindis Person men neden hos Fødderne skicket oc skabt som en Fisk.“ Det var hende, der spåede at den senere Christian IV ville blive født.

1739 hedder det i Scott's Magazine, at besætningen på skibet „Halifax“, netop hjemvendt fra Ostindien, har set og fanget havfolk

ved øen Mauritius. De vejede 200–300 pund og deres ansigtstræk adskilte sig kun lidt fra en mands og kvindes. Mændene havde 4–5 tommer langt skæg, kvinderne en kort hals og meget menneskelige bryster. Når de blev fanget, skreg de „med stor følsomhed.“ Det blødgjorde dog ikke „Halifax“s mandskab, som forsikrer, at stegt havfrue smager som kalvekød!⁴⁵

1749 forbavser Posttidende 29/8 og 19/9 sine læsere med den oplysning, at fiskere fra Harboøre har fanget en havfrue. De holdt hende i et kar havvand i Nykøbing Mors, hvor nysgerrige strømmede til fra hele Nordjylland. Nyheden gik gennem hele den europæiske presse (således gengivet i Gentleman's Magazine sept. 1749), men blev siden afsløret som et falsum.

Få år før 1800 ser skolebørn en havfrue på klippekysten ved Sand-side-Bugten (Skotland). The Times 8/9 1809, som bringer den forsinkede nyhed, giver en lang og indgående beskrivelse af hendes udseende.

1833 opdagede seks skotske fiskere fra Shetland ud for øen Yell, at en havfrue var blevet viklet ind i deres fiskesnører. De halede hende om bord og havde de næste tre timer god lejlighed til at betragte hende nøjere. Hun var cirka 3 fod lang, og overkroppen lignede en kvindes, kun så hals og ansigt snarere ud som en abes. De korte arme holdt hun krydset foran brystet, fingrene havde ikke svømmehud. Nogle få stive hår hang fra hovedet ned over skuldrene. Væsenet havde hverken gæller eller finner, kroppen ingen hår eller skæl, men sluttede forneden som en fisk. Ingen af de seks mænd tvivlede et øjeblik på, at det var en havfrue, og for ikke at risikere noget satte de hende atter ud i havet.⁴⁶

1851 fortæller en gammel fisker i Danmark, at han og kollegerne ofte har set havfruer på sten i lavt vand. De gav deres børn die, men flygtede skrækslagne, så snart et menneske nærmede sig – smed hurtigt børnene hen over ryggen og dykkede ned.⁴⁷

1857 tør en skotsk matros sværge på, at han ud for Englands kyst har set et væsen „af skikkelse som en kvinde med fuldt udviklet bryst, mørk hud og et sympatisk ansigt.“⁴⁸

1881 blev en havfrue fanget i Aspinwall Bay og ført til New Orleans:

– Dette vidundervæsen fra dybet er fortræffelig bevaret. En kvin- des krop og hoved kan godt og tydelig genkendes; alle ansigtstræk såvel som øjne, næse, mund, tænder, arme, bryster og hår svarer nøje til et menneskeligt væsens. Hovedhåret har en bleg, silkeagtig blond farve og er flere tommer langt. Hendes arme ender i kløer med skarpe negle i stedet for fingre, som på en ørn. Fra hofterne og opefter er ligheden med en kvinde total, men derfra og nedefter er kroppen nøjagtig som på en tunfisk i vore farvande: med skæl, finner og en fuldstændig hale . . . Videnskabsmænd og forskere er villige til at indrømme eksistensen af en sådan fisk og mener, at dersom hav- fruer virkelig er fabelvæsener, kan de ikke indordne denne sælsomme fangst i deres system.⁴⁹

1903, skotsk bark „Arethusaa“ i Stillehavet:

Ved 2-tiden om natten hørte man ude fra mørket „et frygteligt, jamrende skrig.“ Frivagten, som også havde hørt det, kom rædsels- slagne styrrende op på dækket. Et øjeblik efter lød skriget igen, men man kunne ikke få øje på noget. – Var det en hval? eller et søuhyre? Skriget lød helt menneskeligt – kom det fra skibbrudne? En finne om bord erklærede, at man burde have råbt „John er kommet her, gamle mand!“, så ville „havånden“ være kommet til syne.⁵⁰

1910, april: Flere øjenvidner erklærer at have set havfruer i County Clare ved Irlands vestkyst; den ene havde hvid hud og velskabte hænder. Man prøvede at vinde hendes venskab og gav hende brød, som hun spiste. Men så blev en fisker forskrækket og smed en sten efter hende. Hun sprang i havet og forsvandt. – Kort efter (7. maj) døde kong Edward VII.⁵¹

Hvor lidt eller hvor meget af disse beretninger der skal tages alvor- ligt, kan næppe afgøres. Visse dyr har, som omtalt i et senere afsnit, stået „model“ til havfruerne. Derimod kan der ikke råde tvivl om, at søens folk har spundet adskillige ender til dette fængslende stof. Vi skal også høre nogle af disse oplagte skrøner.

1883: På en ø i Sydhavet brugte kaptajnens kone hårnåle til at

sætte krøllerne. Hun kom til at drysse nogle af nålene på dørken, og stewarden smed dem over bord. – Havfruerne opdager hurtigt, at de også kan bruge hårnåle, kommer frem til overfladen og bøn-falder hende om flere. Meget taknemmelige sidder de nu dagen lang på klipper i nærheden og sætter frisuren. De synger dejligt det meste af tiden og ser alle særdeles godt ud. „De blev så inladende, at jeg fik en af dem på skødet, men de slipper altid væk . . .“⁵²

1904, skotsk sømand på barken „Norden“ fortæller,⁵³ at de engang fik fat på en havfrue – „den skønneste, som har været om bord i noget norsk skib. Jens stak af, og jeg besvimeede af indre og ydre følelser, så yndig var jomfruen. „Do you love me, sweetheart?“ sagde jeg. „Hm, hm“, fik jeg til svar. Den strofe kendte jeg fra Grønland, det betyder: Ja, ja. – Dette var det lyseste øjeblik i mit liv . . ., men så kom det tragiske . . . jeg så, at det halve af damen var en fisk. Jeg blev desperat, tog så resolut jomfruen i mine arme og kastede hende tilbage til hendes rette element. Om aftenen hørte jeg hende synge:

Jeg er en ungmø fra ocean,
og var blevet forelsket i en norsk sømand,
jeg elsked' ham over alle grænser,
thi alt i mig er jo lutter sanser.

Men vil han absolut fra mig rømme,
da vil jeg fortsætte med at svømme
fra pol til pol.“

Og endnu et par fantastiske skipperhistorier:

Under en storm ved Kap Horn blev kompasset ødelagt af en sø, og vi kunne ikke finde vej. Kaptajnen gik ned i sin kahyt, rodede i en kiste og fandt et pragtfuldt tørklæde, der var købt til konen. Han hæfter en seddel „med venlig hilsen“ til tørklædet og smider det i havet. Ikke længe efter dukker en dejlig havfrue frem og råber „tak!“ „Selv tak! men den er rent gal, jeg har intet kompas heroppe!“ „Det skal jeg nok klare!“ siger hun og dykker, men med pegefingern over vandet. Den sejler vi så efter, og hver gang der er et skær, kommer

hun op af vandet og råber „Pas på, drenge! højre om!“ – På den måde kom vi frelst i havn.⁵⁴

Fra Mecklenburg:

– Min fars brorsøn boede i Klockenhagen . . . Ude i Østersøen fangede de en havfrue; det var uroligt vejr – hun kommer op og klapper i hænderne og ler. Dér fangede de hende med en harpun. Hun havde lutter blanke, klare hår – dem reder hun – og var halvt fisk og halvt menneske. Hun bad, at de skulle give hende fri. Nej, de lod hende ikke slippe. Da de kom i land, blev hun besigtiget og begloet. Hvis de senere sejlede hen over stedet, hvor de fangede hende, ville hendes mand også vise sig; ham skulle de også tage med. Det år sejlede de ikke derhen – de måtte sætte hende i en balje. Da de næste år sejlede i den retning – det var et snukt vejr, vandet lå blikstille – da kom manden op af vandet for at snakke. De anbragte ham hos hende i baljen. Da de kom til Konstantinopel, viste de dem frem for penge; dér har doktorerne købt hende til et museum.⁵⁵

Havfruens adfærd

Havfruen fik stedse skyld for at være både ond, drilagtig, hjælpsom og varslende – derfor gjaldt det om at stå sig godt med hende.

J. M. Thiele fortæller,⁵⁶ at to rigsråder i 1619 fangede en havmand, men blev truet på livet: hvis de ikke satte ham ud igen, ville skibet forlise. Ude til havs blev en fransk kaptajn opsøgt af en havfrue, der bad om en kam. Da han ikke ville opfylde hendes ønske, erklærede hun, at hans søn skulle dø inden hjemkomsten og konen sørge sig ihjel. Begge dele var også sket, da kaptajnen kom i havn.⁵⁷ I Büsum (Tyske Bugt) fangede man en havfrue, men hun råbte: Lige så langt I slæber mig, lige så langt skal jeg bortskylle landet!⁵⁸

En fisker var roet ud fra Basse-Bretagne for at fange sardiner, da båden pludselig sad fast i vandet. Han kiggede forbavset over rælingen og så, at en havfrue holdt båden fast med hænderne. Da jog han en åre ned efter hende, hun udstødte en piben og forsvandt.⁵⁹

I det sydlige Sverige (hvor der er optegnet talrige havfruehistorier) fik nogle fiskere fra Skelderviken en havfrue i båden, men hun gjorde sig så tung, at den var ved at synke. Heldigvis havde de en bøsse med, og da de havde løsnet et skud over båden, måtte hun forlade den. Mændene blev ved med at skyde et stykke tid – inden for et bøsseskuds afstand har hun nemlig ingen magt.⁶⁰

– En og anden af vore yngre sømænd lader vel, som de hverken tror på havfruen eller *skibsrået*, men de må dog undertiden sande noget andet. Det er for eksempel ikke længe siden, at flere fiskere hørte havfruen råbe ude på vigen. Og under et fartøj, som lå for anker, blev der slået en knude på ankertovet – det kunne ingen andre end havfruen have gjort (sydl. Sverige, slutningen af 1800-tallet).⁶¹

Om en svensk kaptajn fortælles, at han på Nordsøen tit fik besøg af en havfrue. Hun var smuk som den dejligste jomfru; men da hun vendte ham ryggen for gennem kahytvinduet at spejle ud over søen, så han, at hun havde en lang hale, der lå hen over gulvet. – Hun advarede ham mod storm og andre farer, sagde han, – når sejlene skulle bjerges o.s.v., og han var tilfreds med hendes ophold om bord.

Således gik der en lang tid. Men så skete det en nat, mens skibet lå på reden, at kaptajnen havde været i land og vendte noget beruset tilbage. Han fandt havfruen liggende i sin køje og bad hende forsvinde og lade ham i fred. Hun forsvandt også og kom aldrig siden. – Men fra den stund var det forbi med kaptajnens lykke. Fem gange led han havari og skibbrud, så opgav han søen, blev landkrabbe og lever endnu (1880).⁶²

At det er farligt at gøre en havfrue fortræd, måtte en norsk sømand sande. Han fik lokket hende så nær, at hun lagde hænderne på rælingen . . . og i det samme huggede han en hånd af. Straks efter rejste sig en frygtelig storm og sømanden reddede kun med nød og næppe livet.⁶³

Men det lønnede sig at hjælpe havfruen. I en brandstorm kom en havmand op på et tysk skib for at snakke med kaptajnen. Havmandens kone var i barselsnød, kaptajnens kone skulle komme hende til

Tre sirener i havneløbet foran Københavns slot, fra venstre Pisinoe, som glæder hjertet med strengespil, den syngende Thelxiope og Aglaope med det smukke ansigt. Stik i Dan. Meisner: Thesaurus Philo-Politicus (2. udg., Frankfurt a.M. 1624).

Three sirens in the harbour of Copenhagen: Pisinoe, Thelxiope and Aglaope. Copper engraving from the beginning of the 17th century.

hjælp. Det gjorde hun, stormen lagde sig straks og hun fik rige gaver til tak. Men siden lod skipperen altid sin kone blive hjemme (Sild). Omvendt hjælper havfruer også menneskets kvinder – dog kun dem, som holder af havfruer (Helgoland).⁶⁴

Fiskere i Bretagne fortæller, at da man engang lod et skibsanker falde, ramte det en havfrue på ryggen. Ankeret fo'r straks op igen og blev hængende i takkelagen. De forbløffede matroser smed det atter over bord, og nu greb det fat. Men en vred havfrue dukkede frem og krævede, at de altid først skulle bede hende svømme væk, før de lod ankeret gå. Det lovede de dyrt og helligt. Som tak gav hun kaptajnen en fisk af guld – så længe den var i hans eje, fik han lykke. Skibet rejste videre til London, hvor lasten blev solgt så gunstigt, at både kaptajn og hele besætningen blev rige.⁶⁵

Fra det meste af Europa kendes troen, at havfruens tilsynekomst er et ondt varsel, eller at hun advarer mod uvejr og andre farer.

At se en havfrue spår altid en ulykke (Irland);⁶⁶ det skib, hun viser sig ved, vil forlise på de næste tre rejser (Østpreussen);⁶⁷ be-

svarer skipperen hendes spørgsmål, kan han være sikker på, at der snart sker en drukneulykke i farvandet (Hebriderne);⁶⁸ slår havfruen sine hænder sammen over hovedet, spår hun en ulykke (tyske Østersøkyst).⁶⁹ De tre havfruer, som blev set ved Formosa (se s. 26), tolkede man som et varsel om, at kineserne snart ville belejre fæstningen. Og i Edv. Storms vise om den skotske oberst Zinklar hedder det:⁷⁰

En havfrue op af vandet steg,
hun spåed' hr. Zinklar ilde.

Og sådan gik det også:

Ej nogen levende sjæl kom hjem,
som kunne sin landsmand fortælle,
hvor farligt det er at besøge dem,
der bor iblandt Norriges fjelde.

I den islandske Landnámabók fisker Grim Ingjaldson en havfrue, der forudsiger hans skæbne, og den havmand, som fanges af kong Hjørleifs mænd (s. 20), spår i sange, at kongen kommer i krig med Danmark.¹² – 1577 spår havfruen Isbrand på Samsø, at Christian IV vil blive født.⁷¹

Nordmanden Hans Egede hørte i sin barndom (ca. 1700), at fiskerne undertiden fik et væsen som et svøbelsesbarn og kaldet *marmælen* på krogen. „Samme fører de hjem, og om Natten sættes han i en Stoel i deres Nøst 3: Huus som de oprække deres Baade udi; hvor de da om Morgenens, naar de fare ud paa Søen igien, tage Spøgelset med sig, og førend de sætte ham i Søen igien, tilspørge ham om alt hvad de forlange at viide, hvilket alt, naar han har givet dem Besked, slippe de ham og lade hannem fare igien.“⁷²

Et århundrede senere oplyses fra Lofoten, at bønderne af og til får en *marmet* med lignende udseende på fiskekrogen. De tager skabningen med hjem og giver den sødmælk, men senest 24 timer efter må den løslades – ellers sker der en stor ulykke. Norske fiskere i det yderste Finmarken og i Lapland troede, at en marmet kunne spå om kommende ting.⁷³

Når havfruen viste sig nær land, ville det snart blive uvejr; hendes sang varslede forlis.⁷⁴ Derom hedder det allerede i Kongespejlet (ca. 1260):²¹ Dykker havfruen og kommer til syne igen nærmere skibet, eller kaster hun en fisk mod det, varsler det orkan og tab af menneskeliv, men svømmer hun bort fra skibet, betyder det en lykkelig rejse. – Blandt franske søfolk er hørt, at hvis havfruen midt på dagen hilser et skib, der er skadet af storm, vil det frelst nå i havn.⁷⁵

„I Vestermarie sogn går landtangen Møllenakken ud i havet. På dens yderste spids Mørkevæggen sidder i mørke, stormfulde nætter en havfrue med lygte i hånden. Når hun viser sig, sker der altid en stranding og folkene drukner.“⁷⁶

Det var altså klogt at ofre til havfruen og bede hende om godt vejr. „Mange af vi ældre sømænd holder os ikke for selvkløge, men kaster en mønt i havet for at købe os god vind af havfruen før afsejlingen“ (sydl. Sverige, slutningen 1800-t.).⁷⁷

Mange sagn handler om havfruer, der som tak for gaver hjælper søens folk. Her er nogle eksempler.

– Min far (en svensk skipper) havde en god ven, som en dag, da han kom ud på åbent hav, så en havfrue sidde på vandet. Hun råbte til ham: Vend, vend mod Hallands Väderö, ellers får du vand og ikke land! – Skipperen adlød og ofrede som tak for rådet sin ene vante, da han ikke havde andet lige ved hånden. Og aldrig så snart var han kommet til øen, før en voldsom storm brød løs.⁸⁰

En havfrue kom til en fiskerbåd fra Samsø og rakte hånden i vejret, som ville hun bede om noget. En af fiskerne smed da en vante ud til hende. Nogen tid efter kom hun igen og sang:

Det blæser i vester og øster,
det blæser i sønder og naer.
Ro i land, den mand, mig vanten gav!

Nu roede de til land, og straks efter blev det storm. Siden smed man altid noget ud, når man så en havfrue. Thi „at drille en havfrue er at hænge sig selv.“²⁸

Sagntypen har mange varianter. Havfruen bad folkene på et skib:

„Giv mig et par hoser!“ men ingen reagerede. Hun gentog det ved et andet skib, og her gav styrmanden hende det ønskede. Nogen tid efter sang hun:

Og hør, du mand, som hosen band',
 drag i land!
 Det regner i nar [nør],
 det tordner i tar [tørt vejr],
 det fælder grønne skove i Norge!

og skibet skyndte sig mod land, før uvejret brød løs.⁷⁸ – En norsk skipper var nået til Romsø, da der inde fra land lød en stemme:

Læg dit skib fra sønden ind!
 Fra norden kommer den stærke vind!

Skipperen fulgte rådet og ankrede op i læ af øen. Derved undgik han måske at forlise, thi samme nat rejste sig en forrygende storm af nordvest.⁷⁹

En havfrue skal have vist sig for hvalfangere fra Antwerpen – hun sagde: Søfolk, kast en fustage herud, så skal du få hvaler!⁸⁰ Foruden at røbe hvaler i farvandet, hjælper hun også skibbrudne (Frankrig);⁸¹ havets dæmoner stiger undertiden op til overfladen og viser søfolkene, i hvilken retning de skal sejle for at komme skibbrudne til hjælp (Estland).⁸²

H. C. Andersen fortæller i *Kun en Spillemand* (1837) om en mand, der ud for Tåsinge altid littede på hatten – ligesom tilfældigt, men i virkeligheden for at følge en gammel overtro; hans hilsen gjaldt måske nøkken, „hvis herredømme er stærkest, så langt klipperne kaster skygge.“

At troen på havfruens magt og hjælpsomhed stadig lever, viser en skik opstået efter sidste verdenskrig. Før afsejlingen fra København trykker ikke få udenlandske (især hollandske) søfolk et kys mod „Den lille Havfrue“s kolde broncemund – det giver lykke og held på færdens over verdenshavene. „Så ofte et hollandsk skib ligger ved Langelinie, kan man overvære den mystiske ceremoni.“⁸³ Skikken er endog taget op af kunstnere. Således tog nogle Folies-Bergère damer 1959 afsked med Den lille Havfrue, før de forlod Danmark.⁸⁴

Fem musicerende sirener. Vægmaleri fra 1303 i kirke i Beauvois.

Five sirens with musical instruments. Wall-painting in a church in Beauvois, 1303.

Også skibsbyggerne har siden oldtiden sørget for at alliere sig med havets skæbnegudinder – dels med navngivningen og dels med havfruen som gallionsfigur. Adskillige af de stolte sejlere havde hendes figur i stævnen.

I 1556 lod Christian III orlogsskibet „Havfruen“ (Haf-Fruen) sende til Norge for at bekæmpe sørøvere.⁸⁵ Frederik II's kongejagt hed ligeledes „Havfruen“, og krigsskibe med samme navn blev bygget 1664, 1683, 1690, 1701, 1760, 1789, 1825.⁸⁶ Under Store Nordiske Krig var orlogsskibet „Havfruen“ bestykket med 70 kanoner, fregatten „Havfruen“ (bygget 1789) havde 48. Ubåden „Havfruen“ løb af stabelen 1937, og 1963 fik vi inspektionsskibet „Havfruen“. Af koffardiskibe med dette navn kendes mindst ét fra 1600-tallet, fra 1700-t. mindst otte og fra 1800-t. mindst femten. I fem af vore kirker hænger et kirkeskib „Havfruen“.⁸⁶

Endnu et karakteristisk træk af havfruens natur er hendes stærke seksuelle drift. Gang på gang hører vi, hvordan hun med sin skønhed, sang, dans og spil samt indladende gebærder prøver at forføre

fiskere og sømænd. Det kommer endog til ægteskab mellem havfrue og menneske.

I det sydlige Wales fangede en purung fisker en talende fisk, der forvandlede sig til en smuk, men kold og våd pige. Hun klyngede sig til ham og sagde: Bliv min elsker! Men fiskeren erklærede, at hun var en djævel. Da smed hun ham over bord, holdt ham lidt under vandet og gentog opfordringen. Han nægtede stadig – først efter adskillige dukkerter indvilligede han. Nu tog hun ham i sine arme og svømmede ind til bredden. Fiskekrogen sad endnu i hendes underlæbe, og knægten prøvede forgæves at få den ud. Til sidst skar han den forsigtig løs, og havfruen kyssede ham med sin blodige mund: Nu har du drukket mit blod og vil altid elske mig! – De blev gift og fik mange børn, men alle fødtes de med moderens „hareskår“ i underlæben.⁸⁷

I et estnisk sagn møder en matros ved midnatstid en jomfru i blå tøj; hun tager ham med til sin seng i et fornemt hus, men her gør matrosen korsets tegn og straks er hun borte . . . han står atter på kajen.⁸⁸

Og en parallel fra jordklodens anden side, det sydlige Kina:

En fisker fik ved øen Namtao fat i en havfrue. Hendes krop og lemmer var helt som menneskets, blot dækket af fine hår med smukke farver. Han tog hende med hjem, og de blev gift, skønt hun ikke kunne tale, blot smile. Men hun lærte at gå klædt som menneske. Da manden var død, førte man hende tilbage til det sted, hvor hun blev fanget, og hun forsvandt i bølgerne.⁸⁹

I en anden kinesisk fortælling har havfruerne et skatkammer på havets bund; deres tårer bliver til funklende perler.⁹⁰

Allerede i græsk oldtid mente man, at sirenerne måtte have menneskeblod for at eksistere, og i Indien må vandets nymfer efterstræbe mænd, fordi hverken guder eller dæmoner vil gifte sig med dem. Fra tysk middelalder kendes den opfattelse, at havfruen ikke har nogen sjæl, men får det ved ægteskabet med mennesket,⁹¹ jnf. H. C. Andersens eventyr om Den lille Havfrue.

I sagngruppens mange enslydende traditioner er uden tvivl ned-

fældet en god portion ønsketænkning hos søens folk, der ofte må savne kvindeligt selskab i lang tid. Det erotiske element har fulgt havfruen gennem alle tider og forvandlinger og „er så fremtrædende, at man roligt kan henføre forestillingen til kønnets ekstatiske verden ... Når den tvehalede havfrue i hundreder af fremstillinger energisk fatter med en hånd om hver sin fiskehale, så hun skræver stærkt, da betyder denne ... gestus ikke noget med at tænke på et barn, til samfundets gavn, men for den betragtede mand kun ét: – *Kom!*“ (L. L. Hammerich).⁹²

På Helgoland mente man, at øens smukkeste piger kunne være døtre af havfruer og fiskere.⁶⁴ Mange skotske klaner hævder, at de nedstammer fra havfolket. Et medlem af den berømte Campbell-klan fangede en havfrue, som løslodes på den betingelse, at havnen Portmakomach aldrig måtte sande til, og at Campbell og hans slægt altid skulle stå under hendes særlige beskyttelse. Havfruen har holdt ord – Portmakomach er i dag en sikker havn. Men ud for Aberdeen forliste et skib og hele besætningen omkom på nær én mand; han kunne ikke svømme og hed – Campbell!⁹³

Om vandets *lamier* i Tyrkiet fortælles, at de gifter sig med mænd og får børn, men de kan ikke forrette noget husligt arbejde.⁹⁴ Gamle franske sagn (fra slutningen af 1300-t.) udpeger den skønne havfrue Melusine som stammoder til slægten Lusignan i Poitou; denne familietradition har fået en meget stor udbredelse – til Danmark kom den 1613 og blev trykt i mange udgaver.

J. L. Heiberg sætter havfruens kærlighed til musik i forbindelse med bølgerens rytmiske bevægelse.⁹⁵ Så meget holder havfruerne af musik, at man med danserytmer kunne lokke dem op på land til dans med bønderkarlene.⁹⁶ Omvendt hentede havfruer spillemænd ned til bal på havbunden, og den druknende hører fra dybet de herligste valseklange.⁹⁷

Dette antropomorfe træk gjorde havfruen velegnet som motiv for tonekunsten. Her skal blot nævnes nogle få af mange kompositioner: Haydn's Jungfrauenlied, S. Liddle's Havfruekantate, E. Anstius' Havfruens undersøiske Verden, N. W. Gade's Havfruen (1841), P. Hei-

se's Havfruens Sange (1857) og Fini Henriques' Den lille Havfrue (1909).

Havfruen er ligeledes et yndet sujet i folkeviser og belletristiske eventyr. H. C. Andersen har bidraget meget til at levendegøre – og udvide – havfruetroen, først og fremmest med eventyret Den lille Havfrue (1837), hvis handling forudsættes bekendt. Men hans øvrige produktion vrimler også med havfruer, havmænd, havhekse, havkonger og -prinsesser, der optræder både til vands og til lands.

Også nutidens forfattere føjer nye træk til havfruens folklore. I romanen *Det forsvundne Hav* (1951) af Jan de Hertog ofrer en hollandsk landsby pige Mensje frivilligt sin sjæl for at kunne lede efter sømanden Jan, hendes kæreste, som druknede. Længe svømmer hun som havfrue gennem undersøiske skove og sunkne byer; hun ved ikke, at Jan forlængst kom velbeholden hjem – med sit offer gav hun ham livet tilbage. Selv er hun dømt til evigt at leve i havet. Hun beskytter alle på søen, hendes fjerne sang varsler storm, så fiskere og skippere rettidigt kan søge havn.

Knud Andersen bidrager med den fiktion, at havfruen fødes af bølger og skum i det øjeblik skibet løber af stabelen og tager vandet. Går skibet siden til bunds, bliver hun hjemløs, og hugges det op på land, må hun dø, med mindre man gemmer lidt af skibet. Ja, hun lever videre, blot man bevarer mindet om dets navn.⁹⁸

De smukke litterære tilføjelser vidner om, at havets trolddomsmagt ikke er ophørt, men at fantasien spinder videre på de ældgamle forestillinger om havfruen.

Skepsis

Middelalderen var stærkt præget af troen på fabelvæsener og mirakler. Man undrede sig, men tvivlede ikke. Selv lærde mænd gik ind for deres eksistens; videnskaben foretrak metafysiske spekulationer frem for eksakte undersøgelser. Desuden var der kun sparsom kontakt forskerne imellem. De kunne ikke udveksle erfaringer, og deres viden om zoologiske forhold uden for et ret begrænset land- og sø-

område var meget mangelfuld. Omkring år 1400 kendte de europæiske folk kun cirka 1/10 af Jordens overflade, ved år 1500 endnu ikke en fjerdedel.

Men allerede et århundrede senere tegnes de første nogenlunde pålidelige verdenskort. Og efterhånden som stadig større dele af landjorden og oceanernes overflade blev udforsket, begyndte man også at lede efter mere sandsynlige forklaringer på de mange „fænomener“.

Flere og flere naturforskere stillede sig skeptisk til havfruens eksistens. Brydningstiden mellem tro og tvivl begynder med 1600-tallet. De første, som skriftligt udtrykker deres skepsis, synes at være den engelske præst og digter John Donne (1573–1631), filosofen Francis Bacon (1561–1626) og fritænkeren Thomas Browne (1605–1682). Sidstnævnte tror dog stadig på hekse og tør ikke kategorisk benægte, at der findes havfruer.

Men endnu prellede de lærdes tvivl af mod stadig flere øjenvidneberetninger. Kirkerne stod fortsat prydet med havfruer, digtere og dramatikere (bl. a. Shakespeare) skrev om dem. Ludvig Holberg gengiver 1733 historien om den havfrue, der på Samsø spår Christian IV's fødsel, og tilføjer: – At sådanne og mange andre tusinde Guds kreaturer lader sig finde, giver den daglige erfaring og mange historier tilkendende. Holberg nævner to andre eksempler, men er dog utilbøjelig til selv at tro på dem.⁹⁹

Oppe i Bergen var Erik Pontoppidan ikke blot protestantisk biskop, men også medlem af Videnskabernes Selskab. I sit store værk om Norges naturhistorie (1753)¹⁰⁰ bruger han femten foliosider til – med mange omsvøb – at forsvare havfruens eksistens, og skriver bl. a.:

„Blant de monstra marina, som Nord-Søen unegtelig indeholder, og ofte fremviser, vil jeg . . . indrømme det første Sted til Hav-Manden, hvis Mage kaldes Hav-Fruen. Om dette Dyrs Existence af mange tages i Tviil, da giver det mig ingen Forundring, efterdi de allerfleeste Beretninger man derom har havt, ere blandede med aabenbare Fabler og Ammestue-Eventyrer – – Anseer man Sagen forfra og spørger, om det er rimeligt, ja venteligt, at i Havet skulde findes

en Fisk eller et Dyr, der ligner meere Mennisket end noget andet, da kand dette ikke negtes i Betragtning af den . . . Liighed eller Overeensstemmelse, som sees imellem adskillige andre Species [arter] af Land- og Vanddyr. Har man dog Hav-Heste, Hav-Køer, Hav-Ulve, Marsviin, Sælhundede etc.“

Pontoppidan regner det altså for sandsynligt, at søfolk virkelig har mødt havfruer. Men med en henvisning til de zoologiske analogier holder han samtidig døren åben for mere naturlige forklaringer og anfører som et eksempel, at klapmydsen kan have givet anledning til forveksling med et menneskeligt væsen. – Hannen af denne art sæler, som lever i Ishavet, har på snuden en hudsæk, der kan fyldes med luft og da ligner en „mydse“ (hue) trukket ned over hovedet.

Diskussionen for og imod må have været meget livlig, thi i 1723 lader den danske konge nedsætte en kommission for at få opklaret sagen. Hvis den kom til det resultat, at havfruer o. a. væsener kun var fantasifostre, skulle det være strafbart at sprede flere „pålidelige“ vidneudsagn. Den 20. september 1723 bad kongen Helsingørs borgmester A. Bussæus om at afhøre tre færgemænd, som få uger forinden i Øresund vest for Hven havde set en „havmand“ stå opret i vandet et halvt kvarter. Han lignede en gammel mand, kroppen var meget stor med brede skuldre, armene kunne ikke ses, men hovedet var for lille til kroppen og havde sort, krøllet hår, sort skæg og dybtliggende øjne; huden var grov og behåret, fra bæltstedet og nedefter var han skabt som en fisk.¹⁰¹

Rationalistiske forklaringer

Den nøgterne kan kun godtage, hvad erfaringen og den sunde fornuft bevidner. Han må da spørge: Hvor skal vi søge oprindelsen til de talrige og ofte enslydende historier om havfruer, som kendes fra alle århundreder tilbage til oldtiden? Er de helt fiktive, kun produkter af menneskets frodige fantasi? Eller har den føjet en række menneskelige træk i idealiseret form til dyr, der faktisk eksisterer: sæler, søkøer o.s.v.? Blev havfruetroen spundet om en kærne af sandhed?

Havfruen som gallionsfigur. Gallionsbilledhugger F. C. Willerup har afbildet sig selv, tegnende den af ham udførte figur til orlogsfregatten „Havfruen“, bygget 1789. — Tegning på Handels- og Søfartsmuseet.

The mermaid as figure-head, sculptured by F. C. Willerup for the Danish man-of-war „Havfruen“ 1789.

De fleste fabelvæsener er kombinationer af dyr og menneske, og for de flestes vedkommende ligger deres mytiske oprindelse langt hinsides de ældste billeder og dokumenter. Man kan derfor ikke sige noget sikkert om det tankekompleks, der skabte dem. Vi véd imidlertid, at mennesket har tolket naturens vældige og lunefulde kræfter

(torden, storm, hagl, løvspring osv.) som udtryk for levende væseners spil. Mytologiens og folketroens mange antropomorfe figurer har vel sjældent haft noget virkelighedsgrundlag; på den anden side er troen sikkert blevet bestyrket, udviklet og holdt i live af virkelige tildragelser og genstande.

Dette gælder ikke mindst havfruerne. Det er ikke så meget påstandene om opdukkende havfruer, der skal sættes spørgsmålstegn ved; problemet er snarere, *hvad* man har set. Når havfruetroen kunne holde sig næsten usvækket gennem årtusinder, skyldes det netop, at den gang på gang blev opfrisket med nye øjenvidneudsagn.

I mange tilfælde var det sikkert en sæl eller hvalros, som stod model til havfruen. Den 14. juli 1676 ved solnedgang fik rejsende ud for Falsterbo Rev øje på en havmand, der stod oprejst i vandet. Han havde sort hår, stort bredt skæg og glinsende hud.¹⁰² Beskrivelsen svarer til den, der gives af færgemændene i Helsingør (s. 42). Sort hår og skæg har også den havmand, der 1620 blev set ved Gotland¹⁰¹ af rigsråd Christopher Ahlefeldt.

Sæler har rundt hoved og ved munden lange børster („skæg“), hvalrossen desuden tykke kinder. Sælhundens slanke, halvt fiskelignende krop kunne, set i nogen afstand og med overkroppen over vandlinjen, nok føre til forveksling med et menneskeligt væsen. Sælerne søger desuden gerne mod land og ses ofte hvilende på sten ved kysten. Deres store mørke øjne har et ligesom alvorligt, sløret, bedende eller melankolsk udtryk. Sælhunden kan ganske vist ikke synge, men giver dog nogle „musikalske“ lyde fra sig, og utænkeligt er det ikke, at folk på et forbisejende skib har opfattet dyret som en syngende havfrue siddende på en stor sten ved stranden . . . især naturligvis, når beskueren i forvejen er disponeret for overtroen. Sælen kan med forlemmerne klø sig helt menneskeligt på hovedet („rede sig“) og tørre næsen. Endelig har man fanget sæler med abnorm hudfarve – lyserøde og næsten hvide.¹⁰³

Mange steder i verden har man da også til langt ind i forrige århundrede troet, at sælerne er omskabte (forheksede) mennesker eller at de rummer sjælen af de i havet druknede.¹⁰⁴ Piger kommer

fra havet iført sælham, en mand stjæler sælskindet og de kan ikke vende tilbage til vandet.¹⁰⁵ På Shetlandsøerne har man sagt, at sælerne beskytter havfruerne og bringer dem ting fra havdybder, hvor havfruen ikke kan komme; „enhver ægte nordmand ser i sælhunden fjernt beslægtede fædre, som det går dårligt“ (1880).¹⁰⁶ Jakuterne ved Baikalsøen kalder sælen Adam Oba, „vandmenneske“,¹⁰⁷ og de „fiske-mennesker“, der omtales i gamle kinesiske skrifter, er sikkert inspireret af sæler eller søkøer.

Pattedyrgruppen med det uromantiske navn søkøer kaldes i den zoologiske systematik Sirenia, fordi allerede 1700-tallets naturforskere mente de kunne have forårsaget troen på havfruer. Gruppens nulevende repræsentanter, dygong'en og manati'en, græsser tang på lavt vand ved kyster af Afrika, Sydasien, Borneo, Australien, de vestindiske øer, Florida, Brasilien – søens folk har altså mange steder kunnet møde dem. Dygongen fanges undertiden af fiskere i Rødehavet og Det indiske Ocean, og muhamedanske pilgrimme undervejs til Mekka har spredt fantastiske historier om dette „vandmenneske“ langt ind i fastlandet. Da nogle kirgisere 1900 besøgte zoo i København, stirrede de forfærdet på havens sælhund.¹⁰⁸

I sin bog *Voyages and Travels* giver kaptajn Nathaniel Uring en nøgtern skildring af en „havfrue“. Han besøgte 1701 kongeriget Angola, hvor en pater fortalte om et nylig fanget eksemplar. Det var en drægtig hun, og den beskrives således: Farven var sort, hun havde langt hår, store negle og adskilte sig fra mennesket kun derved, at hun ikke kunne tale.

– Dette væsen, som den gode pater kaldte en havfrue – fortsætter kaptajnen – kan ikke have været andet end en manati. Beskrivelsen passer helt nøjagtigt på den bortset fra, at pateren har gjort finnerne til hænder og arme ... kun den gode paters fantasi gav den en menneskelig skikkelse.¹⁰⁹

Med deres klodsede form og træge adfærd er søkøerne lidet attraktive, men enkelte anatomiske detaljer svarer dog i grove træk til havfruens traditionelle udseende. Således er yngre dyr kun lidt større end mennesket. De to brystvorter findes på overkroppen mel-

lem forlemmerne, og når hunnen giver sin unge die, trykker hun med lufferne „barnet“ ind til sig. Man har også hørt ungen pibe og klynke som et spædbarn. Manatiens tykke overlæbe er af et „harskår“ delt i to halvdele, der kan bevæges uafhængigt af hinanden. Dens „ansigt“ er næsten hårløst, medens dygongen har stride knurhår.

Men lige så meget taler imod, at søkøerne har været havfruens forbillede. Det er helt usandsynligt, at de nogensinde har levet i Middelhavet. Og netop derfra stammer havfruens ældste mytiske slægtninge, bl. a. de graciøse nereider med fiskehale. Middelhavet var det eneste åbne farvand, som grækerne kendte. Endvidere afbildes havfruen næsten altid med kam og spejl – og ikke et barn – i hånden. Der kendes ganske få billeder af havfruer, der ammer. Dygongens prusten kan umuligt være blevet til en lokkende skøn sang.

Overhovedet lyder det meget usandsynligt, at søens folk ikke skulle kunne se forskel på et plumpt pattedyr med nøgen isse og en slank yndig havfrue med langt bølgende hår – også selv om stærk erotisk ønsketænkning gjorde sig gældende. I hvert fald i nyere tid var sæler, hvalrosser, delfiner o.s.v. matroserne lige så velkendte som køer for en malkepige.

Vel har sømanden føjet mangt og meget til havfruehistorierne, men der foreligger dog iagttagelser helt frem til vort århundrede (desværre uden fotos!), og ingen af de rationalistiske tolkninger stemmer i alle væsentlige træk overens med havfruerne.

G. Benwell og A. Waugh, der med bogen *Sea Enchantress* (1961) har givet den mest omfattende skildring af havfruen og hendes historie, går så vidt som til at ventilere den mulighed, at de vildeste teorier kan komme sandheden nærmest:¹¹⁰

– Måske skete der i forhistorisk tid, da havets dyr begyndte at erobre landjorden og fik arme og ben, virkelig det, at deres tilbageblevne slægtninge blev til sælsomme mellemvæsener. En kendt engelsk zoolog Sir Alister Hardy har i nyeste tid og ramme alvor diskuteret, om vor forfader, abemennesket, muligvis på et eller andet

Havfruen er stadig et af de mest populære tatoveringsmotiver. Her er hun taget fra en nulevende tatovør, Niels Fischers mønsterbog, indrammet af flag, blomst, fyrtårn og fuldskib. – Original på Handels- og Søfartsmuseet.

The mermaid is popular as a pattern for tattooing. From a modern Danish tattooist's designbook.

tidspunkt måtte vende retur til havet for at søge næring dér, og har efterladt nogle væsener, der vænnede sig til denne livsform. Thi den dag i dag har mennesket bevaret minder om en maritim oprindelse: ethvert menneske har forkrøblede rester af gæller, og hos mange er de så tydelige, at de må fjernes operativt. Vi hører også om en havfrue, der har tydelige gæller og synger vidunderlig smukt . . .

Den mest sandsynlige tolkning giver en dansk læge, dr. med. M. Norn:

Havfruen skyldes synsbedrag, når observationsevnen og dømmekraften er svækket som følge af strabadser, sult, spiritus, erotisk savn m.m. samt på grund af ringe sigt om natten, i uvej, måneskin. „En sømand på havet kan begære et væsen, som kan varsle den kommende storm eller stille uvejrets rasen og lede skuden i havn; den fattige drømmer om guld, fiskeren om fuld fangst. Og således bliver

da havfruen spåkyndig, hjælpsom, godgørende, herre over vejr og vind, hav og fangst dyr.“¹¹¹

Nutiden

Sørøvere og havfruer forsvandt, da kristendommen kom og havet ikke længere var hedensk, sagde man på Bogø.¹¹² I 1957 skriver en tysk folklorist, at søfolkene ikke længere tror på havfruer¹¹³ – og det er vel rigtigt med de undtagelser, der bekræfter reglen. Troen er efterhånden blevet til en ritus, som udføres mere og mindre „for sjov“, jnf. skikken på Langelinie (s. 36). Men forfattere, dramatikere, reklamefolk, tegnere sørger for, at havfruen ikke forsvinder. Ofte end noget andet fabelvæsen afbildes hun på plakater, i varemærker og annoncer, og der går næppe en uge, hvor man ikke ser hende i en vittighedstegning sammen med sømand eller dykker.

Troen på havfruen måtte svinde i takt med havenes zoologiske udforskning, men den har været forbavsende sejlivet. De fabelvæsener, der i middelalderen og renæssancen satte sindene så voldsomt i bevægelse, regner videnskaben fra begyndelsen af vort århundrede kun blandt kuriositeterne. I de såkaldt civiliserede og oplyste lande skulle man derfor vente, at havfruen forlængst var „død“. Men det er ikke sket. Også i nutiden findes mennesker, der med stor overbevisning går i brechen for havfruens eksistens. Troen er rimeligvis mere udbredt end man almindeligvis forestiller sig, men nok mere på landjorden end søen. I afsides egne vil befolkningen nødig blamere sig over for nysgerrige og bedrevidende fremmede. Megen „moderne“ folklore kommer derfor ikke eller kun tilfældigt til forskernes kundskab.

Søslanger og havfruer har også efter århundredskiftet været kærkomment stof for petitjournalisterne. Og hver gang et blad rapporterede, at en havfrue var set eller fanget, i åbent hav eller ved kysten, fik redaktionen mange breve fra læsere, som mente at have iagttaget en havfrue.

I 1947 fik en 80-årig fisker i Skotland øje på en havfrue; hun sad

陵
魚
人

Havfruen, som en japansk kunstner forestiller sig hende. Træsnit efter Aug. Köster: Seemärchen und Meeresspuk (Berlin 1930).

The mermaid as seen by a Japanese artist.

på et drivende hyttefad og redte sit hår. Pludselig opdagede hun manden og sprang i havet. Intet krydsforhør kunne få ham fra den overbevisning, at han havde set en ægte havfrue.¹¹⁴

Hvor befæstet havfruetroen endnu må være i England, viser følgende:

Farvandet omkring øen Man har altid vrimlet med havfruer. I august 1961 udsatte et rejsebureau på øen en høj dusør til den fisker, der først fik en levende og uskadt havfrue i nettet (der måtte ikke bruges krog). Tilbuddet blev måske kun fremsat i spøg, men mødte uventet stor interesse. En særlig ivrig lystfisker annoncerede endda i londonbladene efter en erfaren dykker til havfruejagten. Han fik mange tilbud!¹¹⁵

Der er skrevet og skrives stadig masser af børnefortællinger om havfruen og hendes slægtninge. Nogle forlag afviser hekse og trolde, men ingen har noget imod havfruer. At disse væsener må være meget

populære blandt nutidens børn, viser de store oplag, som fortællingerne kan sælges i.

Februar 1958 blev der i BBC's børnetimer spurgt, om der findes havfruer eller ej. De skriftelige svar var vidt forskellige og ofte meget pudsige. En lille pige (9 år) skriver, at hun det sidste år ikke har troet på havfruer. En 9½-årig mener, at der sikkert eksisterer havfruer, men „kun, hvor havet er dybest.“ Meget fornuftigt skriver en 8-årig dreng: Hvis der fandtes havfruer, havde dykkere og arkæologer sikkert forlængst fundet dem. – Det bedste svar gav en dreng på 7 år: Min far siger, at havfruen er ensomme matrosers ønskedrøm.

Selv i det ellers så rationalistiske USA dør havfruetroen kun langsomt ud. Endnu 1952 noterer folkemindesamlere i North Carolina, at mange ældre folk tror på fiskemennesker – „i havet lever så mange sære skabninger, blandt dem er der sikkert også en fiskekvinde.“

1958 konstaterer en græsk forsker, at troen på nereider og havnymfer er så lyslevende som i det gamle Hellas. Ikke få jævne grækere erklærer, at deres slægt nedstammer fra en mands forbindelse med en nereide. Når et barn dør, har nereiderne hentet det. Nereiden Lamia kommer til syne ved skibets stævn og spørger: „Er den store Alexander død?“ Svarer matroserne, at han lever, regerer og holder verden i fred, er hun tilfreds, svømmer de næste timer foran skibet og sørger for godt vejr indtil havnen. Men lyder svaret benægtende, løser hun en orkan, så skibet går ned og mandskabet drukner.¹¹⁴ Om lamierne, oftest ondsindede kvinder på øde steder og ved kysten, hedder det i Tyrkiet, at de – ligesom sirenerne – kan forvandle sig til skønheder, der lokker mænd i ulykke med deres søde stemme og fristende danse.⁹⁴

I Ægypten sidder havfruen Umm Shusha ved Nilen, kæmmer sit hår og lokker ynglinge i vandet, hvor hun kvæler dem med sine lange lokker. Andre fører hun til et slot på flodbunden og belønner dem med guld for deres samliv.¹¹⁶

Hos vestafrikanske negerfolk, i Indien, på Java, Malaya, Bali råder stadig en stærk tro på blandingsvæsener af menneske og havdyr. De

indfødte på øen Ponapé i Carolinerne (nordøst for Ny Guinea) fortæller om en Limokonkon, at hun er en ond ånd i menneskeskikkelse; sit hår bærer hun udslagent, og hun opholder sig i brændingen. Månelyse nætter lurer hun under revlerne for at drukne fiskerne – derfor sejler om natten ingen indfødt alene over den yderste revle.¹¹⁷

Et så ofte omtalt, men af de fleste uset væsen, måtte naturligvis friste bedragerere til at slå gylden mønt på folks overtro og nysgerrighed. Man flikkede sælsomme „udstoppede havfruer“ sammen og fremviste dem for penge. Publikum fik gerne en dramatisk beretning om opdagelsen og fangsten, som regel i afsides have. Særlig smarte svindlere fortalte, at havfruen lige før hun døde havde varslet om en snarlig epidemi, men at enhver, som bar hendes billede, ville blive skånet. Sådanne charms kunne naturligvis købes i udstillingslokalet.

Shakespeare omtaler et sådant falsum i 2. akt af „Stormen“ (1611). 1738 blev en „havfrue“ vist på en gade i London, 1820/21 på et skib „Borneo“ for anker i Themsen; 1822 tog en amerikansk kaptajn til London for at tjene penge på en havfrue, han havde købt i Kina for 6000 dollar. 1836 tjente ejeren af en hæslig havfrue, som var hentet i Hongkong og lå i en glaskiste, mange penge – det viste sig siden, at det var et lakeret, udstoppet abeskind syet på halen af en laks. 1878 stod en japansk sirene udstillet i Ostende, og den amerikanske cirkuskonge Barnum havde selvfølgelig også en sådan havfrue på sit store program. Det mest berømte eksemplar blev i 1830'erne vist i London og derefter solgt for 40.000 \$ (!) til to brødre i Italien. En havfrue, udstillet 1858 i Spitalfield, var hoved, bryst og arme af en abe, underkroppen et fiskeskind trukket over et skelet. Navnlig japanske fiskere tjente en god skilling på fabrikation og salg af havfruer. Deres mumificerede væsener havde kun ringe eller slet ingen lighed med yndige havfruer, men var på sin vis mesterligt lavet. To havfruer nød endog den ære at blive indlemmet i Den kgl. Kirurgskoles museum i London. De ødelagdes begge under Anden Verdenskrig. British Museum havde 1961 et par havfruer med i en udstilling af naturhistoriske kuriositeter.¹¹⁸

På mønter er tritoner, havguder, nereider, havfruer blevet præget siden antiken. Motivet forsvandt mærkeligt nok i middelalderen, men dukkede atter op på medailler og amuletter. Stilerede havfruer ses på muhamedanske mønter i Indien medio 1800-tallet, og på en øst-rigsk pengeseddel fra 1953 skal en havfrue forestille Donaus ånd.

Havfruen har altid været et populært motiv for bildende kunstnere og fik også indpas i heraldikken. En lang række britiske familier, byer og stænder (især fiskehandlere) har en havfrue i deres våben. En havfrue er Warszawas vartegn og fremstilles som en krigerisk dame med sværd og skjold. Under den tyske besættelse af Polen 1941-44 blev hendes billede anbragt på hovedstadens mure som et symbol for modstandsviljen.

Fra heraldikken nåede havfruen over på skilte, bannere og uniformer. Værtshusskilte med havfrue kendes i England siden middelalderen, og *Mermaid* er navnet på talrige beværtninger – som en gæstgiver siger: Med sin sang lokker hun mændene inden for! Når man i 1500-tallet traf en aftale og tilføjede „i havfruens tegn“, betød det et drikkelag. Herhjemme har vi jo bl. a. traktørstedet „Havfruen“ i Nyhavn. Nereiden Lamia ses på et værtshus i Poros; hun bærer det græske flag og svømmer foran et skib, hvis matroser ligeledes holder et græsk flag.¹¹⁴

Til overflod findes havfruen som kunstnerisk motiv i Tyskland: på kobberkar, manglebrætter, vægure, vindfløje, ølhaner, skestativer, som smør- og bagværksform, legetøj,¹¹⁹ mastepynt på fiskerbåde (Kurisches Haff).¹²⁰

Hendes yndefulde statue ved Langelinie er skabt af billedhuggeren Edv. Eriksen, uden tvivl med H. C. Andersens eventyr som forbillede, og blev opstillet august 1913. Den har gjort Danmark kendt verden over som Den lille Havfrue's land – „hun er symbolet på vor havlængsel“ (G. K. Brøndsted),¹²¹ og det aldrig opklarede hærværk natten mellem 24. og 25. april 1964 vakte harme i hele befolkningen. Siddende på en sten drømmer hun om søen, beundret af millioner af turister, foreviget på tusinder af prospektkort.

Således er der stadig lidt tilbage af den havets romantik, som hav-

Den lille Havfrue, Edv. Eriksens kendte figur ved Langelinie, nyder stor popularitet, ikke mindst i udlandet. Her kysser en hollandsk sømand hende for at få god lykke. — Fot. Mogens Aagreen.

*One of the most popular figures of Copenhagen is "The Little Mermaid".
Here a Dutch sailor kisses her for good luck.*

fruen er en ægte datter af. Ingen har kaldt hende udødelig, men hun vil sikkert leve mange år endnu.

KILDEHENVISNINGER

Forkortelse: *Benwell & Waugh* = *Gwen Benwell* og *Arthur Waugh*: *Sea Enchantress* (1961).

- ¹ *O. L. Grønborg*: Optegnelser på Vendelbomål, ed. *O. Nielsen* (1884), 125.
- ² *Rich. Carrington*: *Mermaids and Mastodonts* (1957), 5 f.
- ³ *Berlingske Aftenavis* 26/1 1961.
- ⁴ Ordet *sirene* til signalapparat er påvirket af græsk *syrix* 'rørfløjte'.
- ⁵ *J. C. Lawson*: *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion* (1910), 187 f.
- ⁶ *G. Pitré*: *Usi e Costumi* 4 (1889), 194.
- ⁷ *John S. Stuart-Glennie*: *The Women of Turkey* I (1890), 381 f.
- ⁸ *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, ed. *Rich. Beitz* (1955), 702.
- ⁹ *Jahrbuch d. Albertus-Universität zu Königsberg/Preussen* 1954, 74.
- ¹⁰ *Stephen Batman*: *Batman upon Bartholome* (1852), if. *Benwell & Waugh* 71 f., sml. *Konrad v. Megenberg*: *Buch der Natur*, ed. *Hugo Schulz* (1897), 240.
- ¹¹ *Sophus Bugge*: *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse* I (1881-89), 220 ff., 234 f.
- ¹² *Andreas Faye*: *Norske Folkesagn*, 3. udg. (1948), 57, efter *Fornmannasögur*, 4. kap. 35.
- ¹³ *F. S. Bassett*: *Legends and Superstitions of the Sailors and the Sea* (1885), if. *Benwell & Waugh* 63.
- ¹⁴ *Paul Lächler & Hans Wirz*: *Die Schiffe d. Völker* (1962), 88.
- ¹⁵ *Per Lindeström*: *Resa till Nya Sverige 1653-56* (1925), 88.
- ¹⁶ (*Christian Reuter*): *Schelmuffsky, Curiose und sehr gefährliche Reisebeschreibung* (s.a.), 36.
- ¹⁷ *Rich. Wossidlo*: *Reise, Quartier*, in *Gottesnaam* 7. udg. (1959), 276.
- ¹⁸ *Ons Volksleven* 9 (1897), 25 f.
- ¹⁹ *F. J. Child*: *English and Scottish Popular Ballads* 9 (1898), nr. 289; fredagen er if. overtroen en ulykkesdag.
- ²⁰ *The White Goddess* (1948) if. *Benwell & Waugh* 72 f.
- ²¹ Ed. *Finnur Jónsson* (1926), 46, jnf. *Hans Egede*: *Det gamle Grønlands Nye Perustration* (1741), 47.
- ²² *Bugge* (note 11) I, 221.
- ²³ *N. M. Pedersen*: *Nordisk Mythologi*, 2. udg. (1863), 113.
- ²⁴ *Rob. Hunt*: *Popular Romances of the West of England* (1896), 148.

- Samme pastor *Hawker* troede dog ikke selv på havfruer; som ungt menneske (1825 eller 1826) morede han sig med at agere havfrue ved kysten, iført en lang paryk af tang og underkroppen viklet i olietøj: *Benwell & Waugh* 121.
- ²⁵ *Benwell & Waugh* 128.
- ²⁶ *Basil Lubbock*: *Adventures by Sea from Art of Old Times* (1925), 8 f.
- ²⁷ *H. Grüner Nielsen*: *Læsøfolk i gamle Dage* (1924), 174.
- ²⁸ *E. Tang Kristensen*: *Øen Anholt i sagn og sæd* (1891), 72 f.
- ²⁹ *Ulrich Jahn*: *Volkssagen aus Pommern u. Rügen*, 2. Aufl. (1890), 147.
- ³⁰ *Benwell & Waugh* 52.
- ³¹ Sst. 61.
- ³² *Jean Anker* og *Svend Dahl*: *Fabeldyr og andre Fabelvæsener i Fortid og Nutid* (1938), 125.
- ³³ *Benwell & Waugh* 64.
- ³⁴ Sst. 64, 82.
- ³⁵ *Elias Hesse*: *Gold-Bergwerke in Sumatra 1680–1683* (1931), 10.
- ³⁶ *Erik Pontoppidan*: *Norges naturlige Historie II* (1753), 314.
- ³⁷ *Divers Voyages and Northern Discoveries of Henry Hudson*, ed. 1625 – her efter *Benwell & Waugh* 95.
- ³⁸ *Fletcher S. Bassett*: *Sea Phantoms* (1892), 194.
- ³⁹ *Samuel Purchas*: *Purchas his Pilgrimes* (1625) if. *Benwell & Waugh* 96.
- ⁴⁰ *Bassett* (note 38) 195 f.
- ⁴¹ *Benwell & Waugh* 100.
- ⁴² *Albrecht Herpart*: *Reise nach Java 1659–1668* (1930), 51.
- ⁴³ *P. M. Stolpe*: *Dagspressen i Danmark (1878–82)*, II, 200 efter indberetning fra Kbh. til *Nordischer Merkur* sept. 1669.
- ⁴⁴ *Færoæ et Færoa reserata*, ed. 1903, 171.
- ⁴⁵ if. *Benwell & Waugh* 106.
- ⁴⁶ Sst. 118.
- ⁴⁷ *Benjamin Thorpe*: *Northern Mythology* (1851) if. *Benwell & Waugh* 183.
- ⁴⁸ *Shipping Gazette* 4/6 1857.
- ⁴⁹ *Boston Herald* 31/10 1881.
- ⁵⁰ *Rex Clements*: *A Gipsy of the Horn* (1925), 129 ff.
- ⁵¹ *Folk-Lore* 21 (1910), 342 f.
- ⁵² *George P. Boughton*: *Seafaring* (1926), 106 f.
- ⁵³ *O. W. Køber*: *Under de hvite seil* (1958), 33 f.
- ⁵⁴ *Harald H. Lund*: *Skipper-Historier* (1941), 68 f.
- ⁵⁵ *Wossidlo* (note 17) 276.
- ⁵⁶ *J. M. Thiele*: *Danmarks Folkesagn II* (1843), 255 f.
- ⁵⁷ *Revue des traditions populaires* 22 (1907), 269 f.
- ⁵⁸ *Karl Müllenhoff*: *Sagen, Märchen u. Lieder der Herzogtümer Schleswig-Holstein u. Lauenburg* (1921), 355 ff.
- ⁵⁹ *Rev. trad. pop.* 26 (1911), 41.
- ⁶⁰ *Eva Wigström*: *Folkdikning II* (1881), 217.

- 61 Sst. 226 f.
- 62 Sst. 248.
- 63 *Faye* (note 12) 57.
- 64 *Müllenhoff* (note 58).
- 65 *Benwell & Waugh* 192.
- 66 Folk-Lore 21 (1910), 343.
- 67 *R. Reusch*: Sagen des Preussischen Samlandes, 2. Aufl. (1863), 26.
- 68 Folk-Lore 8 (1897), 385 f.
- 69 Jahrbuch (note 9).
- 70 Samlede Digte (1785), 142.
- 71 *Pontoppidan* (note 36) 303, jnf. *E. Tang Kristensen*: Danske Sagn, ny rk. II (1929), 104 f.
- 72 *Hans Egede* (note 21) 49.
- 73 Den berømmelige Borgemester i Elseneur *Andreas Bussæus* ... Relation „Om en Havmand“ 1723 (udklip i H & S) 535.
- 74 *Müllenhoff* (note 58); *Wossidlo* (note 17); *J. Kamp*: Dansk Folketro (1943), 163 (Vesterhavet), *E. Tang Kristensen*: Danske Sagn II, 147, *C. M. C. Kvolsgaard*: Fiskerliv i Vesterhanherred (1886), 33.
- 75 *Benwell & Waugh* 190.
- 76 *Tang Kristensen* (note 71). Om havmanden i Odense Å hed det, at han drillede færgfolkene ved Skibhuse, kaldte dem forgæves ud, løftede deres båd osv., men varslede, når nogen skulle drukne: *Thiele* (note 56).
- 77 *Wigström* (note 60) 219.
- 78 *Svend Grundtvig*: Danske Folkesagn 1839-83 (1946), 342 f., jnf. *J. Kamp*: Danske Folkeminder, Æventyr ... (1877), 20, *Tang Kristensen*: Danske Sagn II (1893), 143 f.; sm. værk ny rk. II (1929) 101 f. (Agger m. fl.).
- 79 *Tang Kristensen*: Danske Sagn II, 145.
- 80 *Bassett* (note 38) 189.
- 81 Rev. trad. populaires 12 (1898), 392.
- 82 *Oskar Loorits*: Grundzüge des esthnischen Volksglaubens II (1953), 248 f.
- 83 Berlingske Tidende og Ekstrabladet 6/8 1949.
- 84 Langelands Avis 24/7 1959 (med foto).
- 85 *Rs. Æreboe's* Autobiografi (1685-1744) ed. *G. L. Grove* (1889), 170.
- 86 H & S's arkiv.
- 87 Folk-Lore 16 (1905), 337-39.
- 88 *Loorits* (note 82) 267.
- 89 *N. B. Dennys*: The Folk-Lore of China (1876), 114 f.
- 90 *Herbert A. Giles*: Strange Stories from a Chinese Studio (1880), 7.
- 91 *F. L. F. Dobeneck*: Des deutschen Mittelalters Volksglauben und Heroensagen (1815), I, 40.
- 92 Politiken 17/2 1965.
- 93 *G. K. Brøndsted*: Havfruens Saga (1965), 133, jnf. *Benwell & Waugh* 161.

- ⁹⁴ *Stuart-Glennie* (note 7), 134 f.
- ⁹⁵ *Prosaiske Skrifter* 4 (1861-62), 230.
- ⁹⁶ *Karl Lynker*: Deutsche Sagen u. Sitten in hessischen Gauen (²1860), 64; *Alfr. Meiche*: Sagenbuch d. Königsreichs Sachsen (1903), 372.
- ⁹⁷ *Depeny*: Oberösterreich. Sagenbuch (1932), 49; *Jahn* (note 29) 150 f.
- ⁹⁸ *Der var engang en Atlanterhavshund* (1953), 56 f.
- ⁹⁹ *Dannemarks Riges Historie* II (1733), 379.
- ¹⁰⁰ *Pontoppidan* (note 36) 303 f.
- ¹⁰¹ *Den berømmelige Borgemester* (note 73) 532.
- ¹⁰² *Oeresundische Relation* 25/7 1676 if. *Stolpe*: Dagspressen i Danmark II, 200.
- ¹⁰³ *Observer* 3/2 1957; *Folk-Lore* 22 (1911), 449.
- ¹⁰⁴ *G. Pitré*: Archivio per lo Studio delle Tradizioni Popolari 4 (1886), 356; *Folk-Lore* 22 (1911), 450; *Loorits* (note 82) 258; *Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde* II (1890), 15; *Konrad Maurer*: Isländische Volkssagen der Gegenwart (1860), 172.
- ¹⁰⁵ *Tang Kristensen*: Danske Sagn II, 148; *Feilberg*: *Jysk Ordbog* 3 (1904-11), 722 (m. litteraturhenvisn.).
- ¹⁰⁶ *W. T. Dennison*: *The Orcadian Sketch Book* (1880) if. *Benwell & Waugh* 17; sml. *Folklore Journal* 2 (1883), 131.
- ¹⁰⁷ *Anker & Dahl* (note 32), 231 f.
- ¹⁰⁸ *Vor Jord* (tillæg til „Frem“) nr. 35/1902.
- ¹⁰⁹ *Benwell & Waugh* 105 f.
- ¹¹⁰ *Sst.* 276.
- ¹¹¹ *Brøndsted* (note 93), 46 f.
- ¹¹² *Kamp*: *Folketro* (note 74), 181.
- ¹¹³ *Wolfgang Stammeler* i *Deutsche Philologie im Aufriss* 3 (1957), 1854.
- ¹¹⁴ *Christopher Kininmonth*: *The Children of Chios* (1949) if. *Benwell & Waugh* 260 ff.
- ¹¹⁵ *Benwell & Waugh* 277.
- ¹¹⁶ *Brøndsted* (note 93) 178 (uden kildehenvisn.).
- ¹¹⁷ *Globus* 95 (1909), 236.
- ¹¹⁸ *Carrington* (note 2) 14; *Benwell & Waugh* 124-26.
- ¹¹⁹ *Wörterbuch* (note 8) 209.
- ¹²⁰ *Walther Mitzka*: *Deutsche Fischervolkskunde* (1940), 103.
- ¹²¹ *Brøndsted* (note 93) 9.

Forfatteren bringer en tak til museumsinspektør dr. phil. Henning Henningsen for hjælp ved materialets fremskaffelse.

MERMAIDS

Summary

The mythological origin of the mermaids is to be found in Assyrian and Babylonian legends of a sea-god, Ea or Oannes, who is depicted with the body of a man and the tail of a fish. His female counterpart in the west was Atergatis or Dercato, the Semitic moon-goddess whose feminine attributes of beauty, vanity, pride and sexual attraction gradually came to be ascribed to a fabulous being half woman and half fish.

The nereids of Greek mythology were beautiful young women but had certain traits in common with the mermaids of later ages. They lived in caves at the bottom of the sea, sang and danced on the waves, were friendly to mariners, guided a ship on its right course and saved shipwrecked sailors. The fish's tail was a later attribute, taken over from the tritons or mermen.

The antique legends of water nymphs spread far and wide and made their contribution towards the mythological beings of other countries. A new feature was introduced with the sirens who with their beauty and singing lured sailors to destruction. Originally they were harpies with women's faces and long hair, but as time went on they were thought of as more anthropomorphic; the bird's wings and claws disappeared and they were depicted eventually with fish's tails.

Relics of the belief in sirens which we know from antiquity and the *Odyssey* have existed right up until our own day. In the Middle Ages there was much disagreement about what a mermaid looked like. Sometimes she was evil and ugly, at other times beautiful and friendly. It was in this transitional stage that she was first depicted with comb and looking glass.

Christian missionaries did not deny the existence of mermaids. On the contrary churches were decorated with great numbers of sirens or mermaids symbolizing the temptations of the flesh and the power of sin.

Accounts of mermaids being seen and caught exist from antiquity up to the present day. Some typical examples are mentioned chronologically, as well as modern sailors' yarns. As mermaids were both spiteful, mischievous, helpful and able to see into the future it was essential to keep on the right side of them. It could be extremely dangerous to harm a mermaid but if one did as she wished she might reward one in many ways. Her appearance augured misfortune or storm, her singing meant shipwreck. Seamen would give her a couple of coins to assure them good weather and made offerings to her in the hour of danger. Many sailing ships were called after her and had a mermaid as a figurehead. Dutch sailors kiss the bronze statue of the Little Mermaid in Copenhagen harbour before they sail.

Another characteristic of mermaids was that they were extremely amorous. They tried to seduce fishermen and sailors, probably an instance of wishful

thinking on the part of men who have for a long while been deprived of female company. There are even legends of mermaids marrying humans.

About the year 1600 English naturalists began to doubt the existence of mermaids, but their knowledge of marine zoology was still too slight for them to establish a probability. In 1723 the king of Denmark appointed a commission to enquire into the matter. But in 1755 Erik Pontoppidan, Bishop of Bergen, could still devote fifteen folio pages of his Natural History of Norway to maintaining the existence of mermaids, partly by references to analogies between land and sea animals.

What has been at the bottom of the countless eye-witness accounts of mermaids? In many cases we can see from the often detailed descriptions that it was either a seal or a walrus. Seals, by the way, have often been thought to be human beings which have undergone a metamorphosis or animals inhabited by the souls of the dead. Certain anatomical similarities between the sea cow (*Sirenia*) and woman may have helped to confirm the belief in mermaids, but the fabulous being as such must have originated spontaneously. The Mediterranean was the only open sea the Greeks knew and there have never been sea cows there. The graceful nereids bear no resemblance whatsoever to seals or *dolphins*, which seamen were familiar with, and could hardly have mistaken for a beautiful singing mermaid.

The mermaid is the romantic *femme fatale* of the sea, and in her are apparently combined all those aspects of the capricious nature of the sea, its beauty and its mystery, which could not be symbolized by a male being. In mythology the merman recedes further and further into the background until at last he practically disappears. When he is mentioned it is only in order to explain how the denizens of the sea reproduce themselves, for they, too, have two sexes. Hence the erotic associations of the mermaid which have lasted through the centuries and all her metamorphoses until the pin-up drawings of the present. Sailors have projected their wishful dreams upon a fictitious female figure, while retaining certain traditional characteristics such as her singing and ability to see into the future. Mermaids are the result of an optical illusion, when judgement is reduced because of hardship, hunger, drink or sexual want on the part of a seaman who in any case is prone to superstition. Contributory factors are poor visibility at night, in stormy weather or by moonlight. "A sailor at sea can desire a being which portends a coming storm or calms the raging of the waters and guides his ship into port. The poor man dreams of gold, the fisherman of a good catch. Thus the mermaid becomes able to presage the future, helpful, beneficial, with power over weather and wind, sea and catch" (M. Norm, Dr. med.).

The belief in mermaids dies surprisingly hard. Right up to the present we have eye-witness accounts of them and artists, musicians and writers help to keep the legend alive. Though perhaps the belief is more prevalent on land than at sea and we are no longer shown—as in the 16th and 17th centuries—"mermaids" pieced together out of stuffed monkeys and fish tails. Neverthe-

less the mermaid is still widely used as a trademark and also as a name for many ships and dockside bars. Children's books are still written about mermaids, the imagination continues to embroider upon the ancient tales about the uncrowned queen of the sea.